

I. PERIODIZACE ŘECKÉ LITERATURY

Prvními památkami **antické** řecké literatury jsou eposy *Ilias* a *Odysseia*, jejichž autorství je tradičně připisováno legendárnímu Homérovi a dobou vzniku je s největší pravděpodobností 8. stol. př. n. l. Konec starověku a počátek středověku bývá pro oblast literatury kladen někdy do 4. století, jindy až do poloviny století 7. Zatímco pro historiky tvoří významný předěl třeba založení Konstantinopole a přenesení císařského sídla do tohoto města (330), zrovnoprávnění křesťanství s ostatními náboženstvími milánským ediktem (313), jeho vyhlášení za státní náboženství (380), nebo definitivní rozdělení římské říše na říši západní a východní (395) a například pro dějiny kultury obecně je významným, i když spíše psychologickým mezníkem pohanských filozofických škol v Aténách císařem Justiniánem I. (529), pro literaturu lze nějaké konkrétní datum najít jen těžko. Již ve 4. století se etablují některé zásadní žánry středověku (hagiografie a monastická literatura), ale o literatuře, v níž obecně převažují rysy středověké nad těmi antickými, tedy o literatuře **byzantské**, můžeme obecně hovořit spíše až po polovině století 6., podle některých literárních historiků ještě později.

Byzantská říše zaniká dobytím Konstantinopole tureckým sultánem Mehmedem II. v roce 1453, ale u literatury opět zaznamenáváme delší přechodové období, kdy již vznikají díla, která bychom spíše zařadili do literatury novořecké, a zároveň stále ještě taková, která jazykově i myšlenkově patří jednoznačně ke středověku. Vyskytují se sice i názory datující počátky novořecké literatury do 10. století (pravděpodobný vznik hrdinského eposu *Digenis Akritis*), ale zde jde spíše o zárodky ohlašující budoucí vývoj a za opravdu přechodové období mezi byzantskou a **novořeckou** literaturou považujeme 14.–16. století.

Každý neogrecista, ať sebevíce synchronně orientován, tak má co do činění kulturou, jazykem a literaturou, která se ve své písemné formě kontinuálně vyvíjí již téměř po

tři tisíciletí. Jen málokterý – pokud vůbec nějaký – projev této kultury lze správně pochopit a interpretovat bez alespoň základních znalostí toho, co mu předcházelo. Bez povědomí o antické literatuře je vyloučeno, abychom pochopili literaturu byzantskou, jejímž základním tvůrčím principem nebyla v moderní době oceňovaná originalita, ale naopak imitace, snaha napodobovat klasiky, která se pod heslem *mimésis tón archaión* (μίμησις τῶν ἀρχαίων) etabluje již v období helénismu. V jiné formě stálo vyrovnávání se s antikou u počátků novořecké moderní literatury v 1. polovině 19. století. Konec tohoto století je v politice i v literatuře zase více ovlivněn obdivem k Byzanci a pocitem kontinuity v podobě tzv. *Velké myšlenky* (*Μεγάλη Ἰδέα*), záměru obnovit řeckou nadvládu nad celým původním územím byzantské říše. Dalším prastarým, hluboko ve středověku zakotveným fenoménem, který má silný vliv na moderní řeckou literaturu, je lidová slovesnost, a především lidová píseň, jejíž nejčastější rozměr, patnáctislabičný jambický verš, používali i eponymní básníci od 10. do poloviny 20. století.

Rovněž tematicky jsou starověk a Byzanc soustavnou inspirací pro moderní literáty. Jazykově převažuje až do první třetiny 20. století archaizující stylistická rovina, tzv. *katharevusa* (καθαρεύουσα). Té mnohdy rozumí daleko lépe paleogrecista, který na dovolené v Řecku je nucen se domlouvat anglicky, než absolvent kurzu současné řečtiny, který se sice bez problému zorientuje v jídelním lístku a s číšníkem si i nonšalantně popovídá, ale dostane-li do rukou v originále na příklad jeden z nejzajímavějších románů novořecké literatury, vydaný v roce 1866, nepřeloží zřejmě ani první větu:

http://www.snhell.gr/anthology/content.asp?id=481&author_id=73

Bez dobré znalosti starších jazykových vrstev a kulturního a literárněhistorického kontextu však nelze správně porozumět ani mnoha autorům zcela současným.

Základní orientaci v celém vývoji řecké literatury poskytnou českému čtenáři dvě publikace:

Borecký, B. – Dostálová, R., *Slovník řeckých spisovatelů*, Praha 2006

Hradečný, P. a kol., *Dějiny Řecka*, Praha 1998

Antická literatura a kultura nejsou předmětem tohoto kurzu. Studenti a studentky mají možnost výběru širokého spektra kurzů věnujících se této tematice nabízených Ústavem klasických studií, jako jsou Dějiny antické literatury I a II, Dějiny antického světa I a II, Antická mytologie a mnohé další.

Základní orientaci v antické řecké literatuře poskytnou například:

Stiebitz F., *Stručné dějiny římské literatury*

Stiebitz F., *Stručné dějiny řecké literatury*

Canfora L., *Dějiny řecké literatury*, Praha 2001

Lesky A., *Geschichte der griechischen Literatur*, Bern–München 1963

The Cambridge History of Classic Literature. I. Greek Literature, Cambridge 1985

Slovník antické kultury, Praha 1974

Cílem tohoto kurzu je nabídnout studentům a studentkám pomoc při první orientaci ve vývoji literatury byzantské, jejíž podrobnější probírání je náplní magisterského cyklu studia novořečtiny, a ukázat základní mezníky vývoje literatury novořecké, která se podrobně studuje počínaje 2. ročníkem bakalářského cyklu. Naším cílem zde bude kromě seznámení se základními pojmy, jmény nejdůležitějších autorů a příručkami oboru také nabídnout tipy, odkud se začít s novořeckou literaturou prostřednictvím překladů seznamovat.

Seznam doporučené četby pro bakalářský i magisterský cyklus novořečtiny je zveřejněn zde:

<http://www.phil.muni.cz/wuks/home/studium/obory/bakalarske/novorecky-jazyk-a-literatura/povinna-cetba/>

II. BYZANTSKÁ LITERATURA

Tři základní charakteristické rysy, které vymezují byzantskou společnost a jejichž kombinace ji zároveň odlišuje od dalších středověkých společností (západoevropské a orientálních), jsou římské státní zřízení, řecký jazyk a kultura a křesťanské náboženství.

Významným detailem přispívajícím k pochopení odlišnosti byzantského pohledu na svět od antického na jedné straně, a moderního na straně druhé, je to, jak příslušníci sami sebe pojmenovávali. Zatímco slovy *Ἕλληνας* („Řek“) či *ἔθνικός* (adjektivum doslova znamenající „národní“, ale v byzantském kontextu překládáno jednoduše „pohan“) označovali Řeky antické, za jejichž hlavní odlišnost považovali pohanské náboženství, Byzantinci sami sebe nazývali *Ῥωμαίος* („Říman“) či *χριστιανός* („křesťan“). Pojmy „Byzanc“ a „Byzantinci“, odvozené od původního názvu Konstantinopole (Byzantion), použili pro středověkou řeckou společnost až historici novodobí.

Pro lepší přehlednost si můžeme vývoj byzantské kultury rozčlenit na tři až čtyři období:

- rané období (poč. 4.–pol. 7. stol. – budeme-li tedy tuto dobu již do Byzance řadit)
- temné století a ionoklastické spory (pol. 7.–pol. 9. stol.)
- vrcholné období (843–1204)
- pozdní / palaiologovské období (1204–1453)

Ještě než se budeme podrobněji věnovat vývoji literatury v těchto čtyřech obdobích, pokusíme se stručně si nastínit hlavní obecné znaky byzantské literatury. Důležité je hned zpočátku si uvědomit, že jako i pro další středověké literatury ani pro tu byzantskou není určujícím principem tvorby a hlavní hodnotou originalita, volné umělecké tvoření, jež se v literární teorii označuje řeckým slovem *poiésis*, ale naopak

mimésis, miméze či imitace, důkladné, ale zároveň důmyslné napodobování klasiků, v našem případě antických řeckých. Současně je třeba říci, že do skupiny „klasiků“ neřadili byzantští autoři a čtenáři pouze autory attického období 5.–4. století př. n. l., jak je běžné v moderní době, ale reprezentanty daleko širšího časového období od Homéra až po pozdní autory 4. stol. n. l., jako je řečník Libanios.

Za druhé mějme na paměti, že hovoříme-li o středověku, pojem literatury vymezujeme zpravidla o dost širě než u literatur moderních. Jako literatura byly vnímány – a podle tehdejších měřítek také hodnoceny – i žánry, které bychom dnes označili za odborné či užitkové: nejexkluzivnějším byzantským žánrem byla historiografie, nejrozšířenějším hagiografie, velmi významná byla rétorika, jejíž vliv pronikal v podstatě do všech žánrů ostatních. Z antiky Byzance zdělila poměrně přísnou kanonizaci literárních žánrů, jejíž součástí byla pravidla o tom, co se píše ve verších (a jakými veršovými rozměry) a co prózou, kdy se používá jaká stylistická úroveň, jaké *topoi* kterému žánru přísluší, jaké části ten který text nesmí vypustit atp. Tento systém byzantští autoři dále rozvíjeli i v žánrech bez antických předchůdců, jako byla hagiografie, pro niž se časem vytvořil velmi rozsáhlý systém pravidel a předpisů. Na druhé straně se však v průběhu dlouhého vývoje byzantské literatury některá pravidla uvolňovala, modifikovala či prostě jen některými autory byla z různých důvodů překračována – tak se například podle pravidel čistě prozaického žánru historiografie setkáváme se třemi díly veršovanými: Georgios Pisides v 7. století vylíčil vojenská tažení císaře Herakleia ve třech epických básních na pomezí historiografie a eposu, Konstantinos Manasses ve 12. století sepsal veršovanou kroniku líčící dějiny světa a na sklonku Byzance znovu pod západním vlivem skládá anonymní autor zřejmě neřeckého původu veršované dějiny Peloponésu známé pod názvem *Morejská kronika*.

Antická tradice se v byzantské literatuře spojuje s křesťanským viděním světa, což způsobuje jisté napětí, pro byzantskou kulturu tak charakteristické – považme jen, že základní školní četbou byla na jedné straně Bible, a na straně druhé homérské eposy

či i antická dramata, ač divadlo v Byzanci nejen nebylo provozováno, ale bylo dokonce odsuzováno jako nemorální.

Jazykem byzantské literatury je řečtina, můžeme však rozlišit minimálně tři velmi rozdílné stylistické roviny: Nejvyšší styl, vyhrazený pro exkluzivní žánry, především pro historiografii a rétorické spisy, je silně archaizující jak po gramatické, tak po lexikální stránce, nevyhýbá se takovým extremismům, jako byly optativy či homérské výrazy, a naopak se co nejdůsledněji snaží vyvarovat veškerých „živých“ jazykových jevů a slov. Střední styl byl použit pro většinu děl hagiografických (i když ani hagiografie ve stylu vysokém či nízkém nebyly výjimkou), pro díla kronikářská, jež byla jakýmsi populárnějším protějškem historiografických monografií, pro didaktické básně či církevní hymny. Charakteristickým rysem tohoto stylu je vyhýbání se archaizujícím extremismům, ale na druhé straně i jakýmkoliv vlivům živého jazyka. Nejnižší jazyková rovina s jednoduchou syntaxí s patrnými vlivy hovorového jazyka se ve větší míře uplatňuje jen v raně byzantském období, kdy jsou jí psána některá díla monastické literatury, a pak na druhé straně v období pozdním, kdy hovorový jazyk proniká především do veršovaných děl „zábavné“ literatury (žebravá poezie, dobrodružné romány, zvířecí eposy).

II.1. Rané období

Pokud budeme přechodové období počítat již k literatuře byzantské (což je z praktického hlediska docela užitečné, protože právě tehdy se formují hlavní žánry a znaky byzantské literatury), budeme toto rané období datovat zhruba od počátku 4. do poloviny 7. století. V této době se přesouvá sídlo císaře z Říma do Byzantia na Bosporu, z nějž pod názvem Konstantinopolis vyrůstá docela nové, jedinečné a monumentální město par excellence, označované po celý středověk zkrátkou *Polis*, Město. Tento akt, označovaný nejčastěji latinským termínem *translatio imperii* („přenesení moci“) dal pozdějším generacím byzantských císařů oprávnění považovat se za jediné právoplatné následovníky římské říše. Kontinuita ve správě státu je nesporná, ale Konstantinopol byla budována již jako město křesťanské a nová státní ideologie vnímala císaře jako Božího zástupce na zemi a jeho říši jako pozemský obraz nebeského Jeruzaléma. Pro historicko-politický vývoj tohoto období jsou příznačné časté změny hranic, vítězná tažení císaře Justiniána I. (527–565) do severní Afriky a Itálie, války císaře Herakleia (610–641) s Araby a vůbec střetávání s barbary. Nové státní náboženství se v této době formovalo v několika po sobě jdoucích masových dogmatických sporech (ariánství <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ari%C3%A1nstv%C3%AD> nestoriánství <http://cs.wikipedia.org/wiki/Nestori%C3%A1nstv%C3%AD> monofyzitismus <http://cs.wikipedia.org/wiki/Monofyzitismus> a jejich odnože).

Mapa byzantské říše na konci 7. století:

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:ByzantineEmpireMap-cs-790%27s.png>

Prvním autorem, v jehož díle se odrazily Konstantinovy radikální změny, byl zakladatel církevní historiografie **Eusebios z Kaisareie** (263–339). Jeho spis *Církevní dějiny* (*Εκκλησιαστική ιστορία*; český překlad J. Nováka z r. 1988 byl pořízen z latiny

a je dostupný i online: <http://www.fatym.com/abcd/index.htm>) je prvním pokusem o křesťanskou historiografii sepsanou s myšlenkou zákonitého a věčného směřování k uskutečnění Božího království na zemi, pro niž představují předkřesťanská období jisté přípravné stadium. V centru tohoto nového pojetí nestojí činy císařů, ale vztah státu a církve. Dílo, literárně spíše neumělé, bylo výsledkem precizního zkoumání a je cenným pramenem pro první staletí církevního vývoje. Líčí dějiny do roku 324. Eusebios, biskup v maloasijské Kaisarei, sepsal ještě mnoho dalších děl – jmenujme však už jen jedno, panegyrickou životopisnou řeč *Život Konstantinův* (*Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως*) oslavující císaře Konstantina Velikého.

Fenoménem, který dalekosáhle ovlivnil pozdně antickou kulturu, bylo mnišské hnutí, vzniklé v Egyptě na přelomu 3. a 4. století. V mnišském prostředí vznikají také nové, ryze křesťanské literární žánry, které můžeme souhrnně označit pojmem **hagiografie**. Šlo z počátku o vyprávění o životě mnichů a mučedníků, sloužící jako příklad a povzbuzení pro křesťany. Kořeny hagiografie sahají k pozdně antickým oslavným životům divotvůrců, dále čerpá z tzv. mučednických akt (martyrologií, tedy zápisů o soudních procesech s prvními křesťany). Do hagiografických žánrů nepatří však pouze životopisy svatých, jak bývá pojem hagiografie též v užším smyslu chápán, ale také anekdotické realistické příběhy vyprávějící izolované epizody ze života poustevníků, příběhy o zázracích, výroky poustevníků (apophthegmata) či vyprávění o přenášení svatých ostatků. Pro pochopení těchto textů je důležité si uvědomit, že se nepokoušejí podat historické líčení odpovídající pravdě, ale (často až pohádkový) popis zápasu hrdiny se zlem, tedy světským pokušením či ďáblem, z něž vychází světec jako vítěz hodný napodobení. Jejich cílem je tedy především výchova a povzbuzení.

Hagiografie byla obzvlášť přitažlivá pro méně vzdělané lidové vrstvy, jež měly k textům přístup prostřednictvím jejich veřejných čtení v rámci liturgie.

Nadpřirozenými prvky a démonickými vizemi se blíží pohádkovému folkloru.

Mniši, již byli především zpočátku hlavní cílovou skupinou, pocházeli hlavně z nižších vrstev a ve sblížení s antickou vzdělaností viděli narušování původních křesťanských ideálů a nebezpečí.

Zakladatelem hagiografie je **Athanasios z Alexandrie** (295–373), jeden z nevýznamnějších teologů 4. století. Pro vývoj literatury má však největší význam jeho životopis sv. Antonína (*Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου*, česky sv. Atanáš, *Život sv. Antonína Poustevníka*, Praha 1996). Antonios, zakladatel poustevnického (jinak též eremitského či anachoretského) hnutí, zemřel v roce 356 a bezprostředně po jeho smrti píše Athanasios svoje dílo. Chce vykreslit ideální vzor křesťana, jehož vůle vítězí nad pokušením. Vědomě se odklonil od klasické literární tradice a vytvořil tak vzor pro budoucí texty žánru.

Důležitou sbírkou jiných hagiografických útvarů, než jen životopisů, jsou tzv. *Apofthegmata* či *Výroky pouštních otců* (*Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων πατέρων*, č. *Apofthegmata I–III*, přel. J. Pavlík, Praha 2005–2009), obsáhlá sbírka příběhů o mniších a jejich výroků, vzniklá koncem 5. stol., jeden z nejoriginálnějších produktů monastické literatury. Měla i koptskou, etiopskou, syrskou, arménskou a latinskou verzi. Stejný účel i podobně rozkolísanou textovou tradici má sbírka poučných příběhů **Ioanna Moscha** ze začátku 7. století, známá pod názvem *Luh duchovní* (*Λειμών*).

Přehled počátků monastické spirituality od L. Brésarda viz

<http://www.scourmont.be/studium/bresard/>

Po krátkém období tzv. pohanské reakce císaře Juliána Apostaty (360–363), který se pokusil o návrat k pohanským kultům a snažil se zamezit křesťanům přístup k antické vzdělanosti, už můžeme hovořit o definitivním vítězství křesťanství a zároveň o jeho splynutí s antickými tradicemi. Tento proces reprezentují především tři významní teologové zvaní podle svého původu kappadočtí církevní otcové:

Basileios Veliký (330–379), **Řehoř z Nazianzu** (329–389) a **Řehoř z Nyssy** (335–po 394). Všem třem se dostalo antického vzdělání, většinou od pohanských učitelů, mezi nimiž byl například slavný rétor Libanios, ale zároveň byli již pevně zakořeněni v křesťanské víře. Jejich četné spisy se věnují jednak dogmatickým sporům (především arianismu a sporům o podstatu Ducha svatého), jednak vypracovávali pravidla mnišského života. Jako vůdčí osobnosti církevního života také často promlouvali k souvěrcům a zachovaly se též sbírky jejich kázání (homilií). Jejich důležitým tématem byla také obhajoba křesťanství proti pohanům na jedné straně, a práva křesťanů na klasické vzdělání a jeho nezbytnosti. Nutnost této obhajoby už nepociťoval o generaci mladší **Ioannes Chrysostomos** (Jan Zlatoústý, cca 347–407), jehož hlavním tématem byla snaha o nápravu společnosti, problematika sociálních rozporů v Byzanci na přelomu antiky a středověku.

Zvláštním případem splnutí antiky a křesťanství a zároveň typickým představitelem pozdní antiky je **Synesios z Kyrény** (cca 370–414). Jeho učitelkou byla filozofka Hypatia, rozsápaná rozrušeným křesťanským davem. Za manželku měl křesťanku. Přestože nebyl pokřtěn, byl zvolen biskupem, ale jmenování přijal jen pod podmínkou, že se nemusí vzdát svých filozofických názorů ani ukončit manželství. Pokřtít se nechal až později. Pro byzantské politické dějiny je stěžejní jeho řeč *O vládě* (*Περὶ βασιλείας*), jež se v podstatě na celou existenci Byzance stala vyjádřením oficiální císařské ideologie.

K faktu, že křesťanství a křesťanská mystika nadobro zůstaly ovlivněny prvky novoplatonské filozofie, přispěl zásadním způsobem **(Pseudo)dionysios Areopagites** (kolem roku 500), autor píšící pod jménem současníka a žáka apoštola Pavla, známého ze Skutků apoštolských. Jeho dílo obsahuje novoplatonskou filozofii v křesťanské interpretaci, podle níž je hlavním úkolem člověka snaha o dosažení mystického spojení duše s Bohem.

Dalším žánrem, jenž má v byzantské literatuře prvořadé místo a jejíž rysy se formují již v raném období, jsou díla historická. Byzantští historikové se hlásí k velkým

antickým vzorům, především k Hérodotovi a Thukydidovi, ale jejich díla jsou přece jen odlišná. Cílem historiků antických bylo hledat hlubší zákonitosti vývoje, ti byzantští jsou pragmatictější a význam díla vidí hlavně v možnosti jeho použití pro okamžitou praxi vojenské a politické strategie. Byzantská historiografická díla můžeme rozdělit na dvě hlavní skupiny či žánry: 1. **historické monografie** pojednávající většinou o současných dějinách, jejichž autoři se snažili o objektivitu, kritičnost a umělecké zpracování látky. Tento žánr představuje to nejexkluzivnější z byzantské literatury, autory děl byli zpravidla politicky činní lidé s hlubokým klasickým vzděláním. Kromě sdělování pravdy bylo jejich cílem poskytnout čtenáři estetické uspokojení a pobavit jej, a tak zařazovali do děl anekdoty, žertovné a senzační příběhy. Do tradice žánru se zařazovali důmyslným odkazováním na starší díla: rafinovaným imitováním, citováním, používáním stejných topoi a začleňováním rétorických útvarů jako popisů (ekfraseis) a chvalořečí (enkómia).

Na antickou tradici nenavazuje druhý historiografický žánr, **světová kronika**. Ta na rozdíl od krátkého časového úseku historické monografie podává přehled světových dějin od stvoření světa nejlépe po současnost, nebo alespoň tam, kam autor stihl dílo dopsat. Jde v podstatě o světský protějšek hagiografické literatury určené těm méně vzdělaným. A podobně jako u hagiografií není jejich cílem kritické líčení, ale výchovné působení a pobavení. Autoři volně nakládají s díly svých předchůdců, mnohdy je opisují. Kroniky obsahují obrovské množství informací a často staví podružné detaily na stejnou úroveň jako významné události. Velkou pozornost věnují vynikajícím osobnostem, skandálními historikám, revoltám, zázrakům, mimořádným přírodním úkazům (často bývají přirovnávány k bulváru, zatímco historické monografie k serióznímu tisku), a hlavní důraz je kladen na vše, co se týká církve, vedle níž jako největší autorita stojí císař.

Rozdělení historiografické literatury na dva výše zmíněné žánry je v byzantologii tradiční a do velké míry i praktické, ale v posledních desetiletích se jeho oprávněnost

zpochybňuje. Sami Byzantinci mezi kronikou a historií striktně nerozlišovali.

Nejvýznamnější historiografická díla raného období jsou nicméně téměř čistými příklady toho, jak jsme si oba žánry právě charakterizovali.

Představitelem „seriózní“ historické monografie je **Prokopios z Kaisareie** (* konec 5. stol.), který byl za vlády císaře Justiniána I. v letech 527–541 právním poradcem a tajemníkem nejvýznamnějšího Justiniánova vojevůdce Belisaria, jehož provázel na válečných výpravách. Po zbytek života většinu času věnoval psaní; v

Konstantinopoli, kde žil, měl vysoké společenské postavení, možná byl i městským prefektem. Jeho hlavní dílo se nazývá *O válkách* či *Dějiny* (*Ἐπερ τῶν πολέμων λόγοι / Ἱστορίαι*;

český překlad vyšel ve dvou svazcích jako *Válka s Peršany a Vandaly*, Praha 1985; *Válka s Góty*, Praha 1985) a líčí především vítězné války císaře Justiniána

(vedené vojevůdcem Belisariem) s Peršany, Vandaly v Africe a Góty v Itálii. Věnuje pozornost dějinám a obyčejům kmenů a národů, ale všímá si i vnitřního vývoje.

Prokopios usiluje o objektivnost a historickou pravdivost a jeho závěry jsou založeny spíš na pozorování a osobní zkušenosti než na nějaké hluboké analýze. Tuto dalo by se říci oficiální historiografii Justiniánovy vlády doplňuje a zároveň problematizuje

další Prokopiov spis zvaný *Tajná historie* (*Historia arcana*), dílo neurčené k uveřejnění a vydané až po Prokopiově smrti. Navazuje na spis *O válkách* a v mnohém jej

doplňuje, ale je to ostrá kritika Justiniána a jeho manželky Theodory. Názorově je to dílo tak rozdílné od ostatních Prokopiových textů, že je badatelé dlouho považovali

za podvržené (český překlad tohoto navýsost zajímavého díla bohužel zatím neexistuje, ale zato je online dostupný překlad anglický:

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Anecdota/home.html>).

Trojici Prokopiových spisů završuje dílo tentokrát nikoliv historiografické s názvem *O stavbách* (*Περὶ κτισμάτων*, anglický překlad, a tentokrát i s řeckým originálem, rovněž dostupný online:

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/home.html>

l): je to popis všech významných staveb Justiniánova období, který však obsahuje i mnoho údajů o společenských poměrech.

Zakladatelem žánru světové kroniky je helenizovaný Syřan **Ioannes Malalas** (491–578), jehož dílo *Chronografia* (*Χρονολογία*) líčí v 18. knihách dějiny světa od Stvoření do konce vlády Justiniánovy. Jako první představitel nového literárního žánru měl velký vliv na pozdější byzantské, ale též i západní kronikáře, v 10. stol. byla jeho kronika na území Bulharska přeložena i do staroslověnštiny. Od klasické tradice se odchýlil obsahem i jazykem. Charakteristickými znaky jeho kroniky jsou loajalita k císaři i církvi, zájem o nadpřirozené události, přírodní pohromy a znamení.

Na pomezí historiografie a epiky se pohybují historické eposy oslavující vládu císaře Hérakleia, jejichž autorem je **Georgios Pisides** († mezi 632 a 634), považovaný za jednoho z nejvýznamnějších byzantských básníků vůbec. Byl jáhnem a archivářem chrámu sv. Moudrosti, přítelem a důvěrníkem císaře Herakleia. Epické básně oslavující činy tohoto císaře napsal nikoli hexametrem, jenž byl v antice jediným přípustným veršem epické poezie, ale jambickým trimetrem, pravidelnějším rozměrem na pomezí časoměrné a přízvučné poezie, jenž se stal postupně jedním z nejpoužívanějších veršů byzantské poezie. Tři Pisidovy epické básně pojednávají o bojích císaře s Peršany: *O tažení proti Peršanům* (*Εἰς τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν*) líčí boj s Peršany 622, jehož se básník osobně zúčastnil. *Herakleias* (*Ηρακλείας ἤτοι Εἰς τὴν τελεῖαν πτωσιν Χοσροῦ βασιλέως Περσῶν*) pojednává o porážce perského krále Chosroa a báseň *O příchodu barbarů* (*Εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον τῶν βαρβάρων*) líčí obléhání Konstantinopole Avary a Peršany roku 626.

Novým důležitým básnickým žánrem byzantské literatury je církevní hymnografie, jejímž zakladatelem je **Romanos Melodos** (6. stol.). Legenda popisuje vznik hymnů jako vnuknutí Bohorodičky, ve skutečnosti však Syřan Rómanos adaptoval syrské předlohy. Jako zakladatel a nejvýznamnější představitel této pro církev tak důležité

literární formy je uctíván jako světec. Zachovalo se několik jeho legendárních životopisů a tradovalo se, že složil cca 1000 hymnů oslavujících světce, biblické postavy a příběhy i svátky církevního roku. Jeho hymny jsou složeny přízvukným veršem a obsahují extatické básnické obrazy. Je mu přičítán i nejslavnější hymnus vůbec, *Akathistos* (Ἀκάθιστος, tedy „zpíváný vstoje“). Byl zpíván roku 626 při odvrácení avarského nebezpečí za císaře Herakleia. Romanos je typický příklad té stránky Justiniánova období, jež se úplně odvrátila od antiky a pěstuje novou křesťanskou kulturu.

II.2. Temné století a ikonoklastické boje

Toto období, trvající od poloviny 7. do poloviny 9. století, otevírá rozsáhlá krize městského života, jejímž výsledkem byl zánik mnoha měst a zmenšení jiných, v tomto období ze všech oblastí života mizí posledních zbytků antických reálií a zvyklostí.

Jako reprezentanta literatury a kultury 7. století můžeme uvést **Anastasia Sinajského** († cca 700). Příznačné pro toto „temné“ období je hned to, že dodnes není zcela jasné, kolik osobností se pod tímto jménem skrývá. Mnich a teolog Anastasios pravděpodobně pocházel z Kypru, procestoval Palestinu, Sýrii i Egypt a nakonec se usadil na hoře Sinaj. Aktivně se svými spisy zapojoval do teologických polemik s monofyzity, dále se pod jeho jménem zachovala sbírka *Otázek a odpovědí* (*Ερωταποκρίσεις*) na různá témata věroučná, mnišského života i praktická a také dvě sbírky poučných příběhů pro mnichy i laiky. Jeho díla jsou důležitým svědectvím o životě křesťanů na územích postupně upadajících pod arabskou nadvládu.

<http://www.anastasiosofsinai.org/index.html>

Od roku 726 až do roku 843 pak zmítají říši takzvané ikonoklastické boje, tedy spory o oprávněnost kultu svatých obrazů:

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Obrazoborectv%C3%AD>

V ideologické rovině byl sice konec ikonoklasmu jednoznačným vítězstvím ikonodulů, ale některá opatření ikonoklastů přetrvala. Např. císařská kontrola nad kláštery už zůstala, původně silné a centralizované kláštery byly oslabeny a postupně nahrazeny menšími kláštery podléhajícími státní patronaci a kontrole. Z tohoto zlomového období se bohužel zachovalo velmi málo písemných pramenů, ačkoli kulturní úpadek možná nebyl tak hluboký, jak se z dnešního úhlu pohledu zdá. Každopádně byla pro ikonoklasmus typická silná protiintelektuální tendence –

bylo to možná důsledkem toho, že ikonofilové platonizujícími filozofickými konstrukcemi podporovali kult obrazů. Proti ikonoklasmu bojovali též mniši, proto docházelo také k potlačování klášterů a mnišských komunit. Literatura byla pěstována téměř výhradně v kláštorech.

Z významných literátů tzv. 1. vlny ikonoklasmu (726–787) musíme jmenovat alespoň **Ioanna z Damašku** (cca 650–749 nebo 754/4), mnicha a poradce jeruzalémského patriarchy. Protože žil na území arabského chálifátu, byl v bezpečí před pronásledováním byzantské vlády, a mohl tak svobodně vyjadřovat své ikonodulské názory a účinně zasahovat do dogmatických sporů. Protestoval také proti vměšování se císaře do církevních záležitostí. Jeho nejvýznamnější dílo *Pramen poznání* (*Πηγή γνώσεως*) je pozoruhodným a nejvýznamnějším východním pokusem o teologický systém. Obsahuje terminologický úvod, argumentaci proti heretickým učením (včetně islámu a ikonoklasmu) a výklad článků ortodoxní víry, jako jsou Bůh, Stvoření, vtělení, christologie, svátosti, mariánská otázka, eschatologie atd. Dále se zachovaly Ioannovy polemické spisy proti ikonoklasmu a dalším herezím, homilie a možná je i autorem díla *Barlaam a Joasaf*, raně byzantské obdoby románu, christianizované verze života Buddhova.

Asi nejvýznamnějším literátem-bojovníkem proti ikonoklasmu v jeho druhé vlně (815–843) je **Theodoros Studijský** (759–826), teolog, organizátor mnišského života a církevní spisovatel. Kvůli svým názorům, nejen těm ikonofilským, ale i pro otevřenou kritiku císaře se dostal celkem třikrát do vyhnanství. Na přelomu 8. a 9. stol. obnovil klášter Studios v Konstantinopoli, stal se jeho igumenem, a obnovil tak věhlas tohoto kláštera, který se stal nejvýznamnějším v Konstantinopoli. Za jeho vedení tamní nezávislá mnišská organizace aktivně odporovala císařské moci. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří právě úvahy o mnišské praxi, dále se zachovala enkómia (např. na členy vlastní rodiny), homilie, hymny, epigramy určené pro mnichy a dopisy z exilu.

Více ke Studijskému klášteru: http://en.wikipedia.org/wiki/Monastery_of_Stoudios

Důležitým historiografickým pramenem pro poznání dějin ikonoklasmu je *Kronika* (*Χρονογραφία*), jejímž autorem byl **Theofanes Homologetes** (tedy „Vyznavač“, často označován i lat. Confessor, cca 760–817). Dílo líčí období 285–813. Ač se svým názvem i technikou hlásí ke kronikářské větvi historiografie, tradičně považované za méně důvěryhodnou, její informace jsou poměrně spolehlivé. Pro období let 621–813 je jediným obšírnějším dochovaným pramenem. Theofanes byl mnich a zarytý ikonofil, kritický k císařské moci i k jednotlivým císařům.

Z 9. století se zachovalo také několik zajímavých děl hagiografických, většinou líčících životy bojovníků za svaté obrazy (např. i císařovny Theodory, která po smrti svého manžela, posledního ikonoklastického císaře Theofila, kult ikon obnovila). Jmenujme alespoň jeden příklad: *Život milosrdného Filareta*, který sepsal vnuk samotného Filareta **Niketas z Amnie**. Téměř pohádkový příběh pojednává o dobrosrdečném boháči, kterého ďábel s Božím svolením zkoušel, a tak ho nechal zchudnout. Filaretos ve zkoušce obstál, a ač se postupem času ocitl zcela bez prostředků, nepřestal činit dobro ani neztratil veselou mysl a trpělivost. Odměnu získal už za pozemského života: jeho vnučka byla v soutěži nevěst vybrána za manželku císaře Konstantina VI.

V první polovině 9. století tvořila také jedna z mála významných žen byzantské literatury, básnířka **Kasia**. Legenda o tom, že se roku 830 zúčastnila podobného výběru nevěst pro císaře Theofila, jaký je líčen v právě zmíněném *Životě Fileratově*, a kvůli příliš svobodomyšlné odpovědi nebyla vybrána a stala se jeptiškou, se zřejmě nezakládá na pravdě. Jeptiškou však Kasia skutečně byla, a navíc horlivou bojovnicí za kult obrazů. Z gnómických veršů o přátelství, štěstí, kráse, hlouposti, bohatství či mnišském životě vystupuje Kasia jako originální osobnost. Ještě váženější je však pro

svou tvorbu hymnografickou. Některé z jejích hymnů jsou dodnes součástí oficiální pravoslavné liturgie.

II.3. Vrcholné období

Po konci ikonoklastických bojů už je byzantská říše vyzrálou středověkou společností a vstupuje do svého vrcholného období, jež můžeme pro tentokrát omezit dvěma konkrétními daty: rokem 843, definitivním vítězstvím ortodoxie nad ikonoklasmem, a rokem 1204, kdy v průběhu 4. křížové výpravy je Konstantinopole poprvé dobyta cizími vojsky.

V tomto období dochází postupně k definitivní rozluce pravoslavné a katolické církve (ke dvěma církevním schismatům, tzv. fotiovskému a tzv. velkému, definitivnímu, z roku 1054, viz např. zde:

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Filioque>

http://cs.wikipedia.org/wiki/Velk%C3%A9_schizma)

Pro naše dějiny je důležitá postupná christianizace Slovanů, k níž v tomto období dochází a jednou z jejích fází byla i cyrilometodějská mise na Velkou Moravu (863). Zahraničněpolitický vývoj Byzance pak určovala na východní straně postupně sílící hrozba seldžuckých Turků. Po těžké porážce Byzantinců v bitvě u Mantzikertu roku 1071 poprvé v historii upadl sám byzantský císař do cizího zajetí a Turci už se stali nadobro nejvýznamnějším rivalem Byzance a posléze i vítězi tohoto boje. Ze Západu naopak přes Byzanc na Východ po více než století mířily křížové výpravy a po čtvrté z nich byzantská říše dokonce na více než půl století v podstatě zaniká.

Od poloviny 9. do poloviny 11. století vládne na byzantském trůně tzv. makedonská dynastie – toto **makedonsko** období je jedním z vrcholů rozkvětu byzantské kultury: po stabilizaci vnitřní i zahraničněpolitické situace přichází systematizace v administrativě i kultuře (kvůli vzniku velkého počtu encyklopedických příruček bývá toto období nazýváno také encyklopedismem).

Nejvýznamnějším představitelem byzantské kultury 9. století byl teolog, polyhistor, politik a velký vzdělanec **Fotios** (cca 810 – po 893), který se zasloužil o pěstování klasických studií, o to, aby se sbírala a opisovala díla antických a raněkřesťanských autorů, působil podnětně na literární tvorbu svých žáků a jakožto konstantinopolský patriarcha byl také duchovním otcem výpravy soluňských bratří Konstantina a Medotěje na Velko Moravu. Jeho nejvýznamnější dílo *Knihovna* (*Βιβλιοθήκη*) je ojedinělým dokladem byzantské literární historie kritiky. Jde o zápisky o různých knihách od antické literatury až po byzantskou (je jich tam téměř 400), které Fotios zřejmě v nějakém literárním kroužku studoval a hodnotil.

Další významný představitel encyklopedismu a jeden z největších vzdělavců na byzantském trůně byl **Konstantinos Porfyrogenetos** (905–959), který jednak sám sestavil různá encyklopedická díla (slavná je jeho kniha *O ceremoniích* popisující byzantský dvorský ceremoniál a jeho vývoj), jednak byl iniciátorem skupinové práce na celé řadě tematických encyklopedií, z nichž se dochovaly jen zlomky. Výsledkem encyklopedického úsilí 10. století je také obzvláště pro klasické filology důležitý slovník *Suda*, jednak objasňující řídká slova a gramatické formy, a jednak obsahující hesla k osobnostem a místům, dochovávající mnoho jinak neznámých informací k antické kultuře. <http://www.stoa.org/sol/>

Tendence k systematizaci a sběratelství se promítly i do oblasti hagiografie. Podobu tohoto literárního žánru v podstatě zcea změnil **Symeon Metafrastes** (tedy „Překladatel“, 10. stol.), hagiograf a kronikář, který také patřil k okruhu spolupracovníků císaře Konstantina Porfyrogeneta. Sestavil kolekci životopisů svatých podle církevního kalendáře (tzv. *menologion*), jež měla nahradit starší podobné sbírky, které už neodpovídaly soudobému vkusu. Z necelých 150 životů, které do svého *menologia* zařadil, naprostou většinu přepracoval v klasicizujícím duchu odpovídajícím vkusu doby. Tím vytlačil lidový jazyk z žánru, který byl původně lidovým vrstvám nejbližší. Dověřil vývoj hagiografického schématu a jeho

model se stal normou pro všechna pozdější hagiografická díla. Byzantskou hagiografii tak dělíme na dvě zásadně odlišná vývojová období: to před Metafrastem a po něm.

Od všeho ostatního, co v této době (ale vlastně i kdykoli jindy) v byzantské literatuře vzniklo, se liší mystická poezie **Symeona Nového (Mladšího) Teologa** (cca 949–1022). Jeho sbírka *Lásky Božích hymnů* (*Τῶν Θείων ὕμνων οἱ ἔρωτες*) se více než typické středověké poezii blíží moderní intimní lyrice, až na to, že hlavním tématem není láska mezi lidmi, ale láska k Bohu, individuální cesta k němu a mystické vize. Jednou z mnoha Symeonových extravagancí (alespoň v kontextu byzantské literatury) je to, že považuje za božské dokonce i lidské tělo, v každé jeho části podle něj sídlí Kristus. Zdůrazňuje individualismus, osamělost člověka ve světě, zavrhuje přátelství, rodinné vztahy, odmítá hierarchii a vůbec veškeré sociální vztahy kromě poslušnosti duchovnímu otci, císaři a Bohu.

Období od konce 11. do konce 12. století je vyplněno vládou další silné dynastie, Komnenovců, a v kultuře je charakteristické inovačním duchem a také novým přístupem k antickému dědictví. Ujal se pro ně termín **komnenovská renesance**. Na jejím počátku stojí **Michael Psellos** (1018 – po 1081), vzdělanec, literát literát i politik, aktivní účastník politického dění i obnovy vysokých škol (byl představeným nově ustavené filozofické fakulty). Jako filozof je představitelem dobového návratu k Platónovi, jehož vliv byl v předchozích stoletích zastíněn vlivem Aristotela. Psellos platonismus (společně s novoplatonismem) označil za předstupeň křesťanství. Z množství jeho spisů zmiňme jeho historiografické dílo *Chronografia* (*Χρονογραφία*, do češtiny bylo přeloženo dokonce dvakrát, pod názvem *Chronografie* vyšlo v roce 1940 a nový překlad s názvem *Byzantské letopisy* v roce 1982), jeden z vrcholů byzantské historické prózy. Líčí dějiny let 976–1078 a látka je zde seskupena kolem osobností jednotlivých císařů.

Nejvýraznější osobností dobové historiografie je dcera císaře **Anna Komnena** (1083 – cca 1148). Ve svém velkolepém spisu vylíčila vládu svého otce Alexia Komnena a nazvala jej *Alexias* (český překlad: Anna Komnena, *Paměti byzantské princezny*, Praha 1996). Ač Anna není vždy tak zcela objektivní, jak o sobě prohlašuje, je její dílo velmi cenné jako zdroj historických informací (byla očitou svědkyní řady událostí, o nichž píše, další znala z vyprávění účastníků a také měla přístup k archivu císařského dvora), ale má též vysokou hodnotu literární především díky jednotné a i poměrně originální kompozici, která se projevuje jak v rovině jazykové, tak ve stylizaci autora, v hlavní myšlence a také v inspiraci epickou poezií (Homér).

Pro Byzanc tragické události 4. křížové výpravy a roku 1204 vylíčil ve své klasicizující historické monografii **Niketas Choniates** (cca 1150–1213). Zajímavým a originálním počinem byla kronika **Konstantina Manassa**, líčící v souladu s pravidly žánru dějiny od počátků světa po autorovu současnost – její originalita spočívá jednak ve veršované formě (v byzantské literatuře dosud nebývalé), jednak v neobvyklé prezentaci historické látky na základě výběru a ve víceméně samostatných epizodách a jednak v gramaticky zjednodušeném, ale lexikálně velmi bohatém jazyce, díky němuž získalo dílo poměrně široký čtenářský okruh.

Pro 12. století je charakteristický na jedné straně konzervatismus a klasicismus (patrný zvláště v historiografických dálech), na druhé straně pronikání lidového jazyka do literatury, vznik nových nebo znovuoživení dlouho mrtvých literárních žánrů (satira, romány, žebrová poezie) a zájem o folklor. Reprezentantem inovačních tendencí 12. století je **Theodoros Prodromos** (1098–1166), básník a vzdělanec, snad také učitel na škole při konstantinopolském patriarchátu. V jeho dílech se objevují zmínky o vlastních nuzných životních podmínkách, ale může jít jen o literární stylizaci. Byl velmi plodným spisovatelem a asi nejvýznačnějším představitelem byzantské satiry. Například jeho *Válka koček a myší* (*Κατομνομαχία*), báseň podle

názvu odkazující k pseudohomérské *Batrachomyomachii* je hříčkou parodující antickou tragédii. Dialog *Milovník Platóna* (*Φιλοπλάτων*) zesměšňuje nevzdělance předstírajícího, že je nadšen dílem Platónovým. *Kat neboli Lékař* (*Δήμιος ἢ Ἰατρός*) je satira o špatném lékaři. Významným historickým pramenem jsou Prodrogovy příležitostné básně na soudobé osobnosti a události.

Dalším novým či spíše obnoveným žánrem je dobrodružný milostný román vycházející z románů helénistických. Ze 12. století se dochovaly čtyři taková díla, jedno z nich, *O Rhodantě a Dosikleovi* (*Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δόσικλέα*) je rovněž dílem Theodóra Prodruma. Jeho žák **Niketas Eugenianos** se nechal svým učitelem inspirovat a sepsal veršovaný román *Τὰ κατὰ Δροσίλλαν καὶ Χαρικλέα*, který byl jako jedno z mála byzantských nehistoriografických děl přeložen i do češtiny (*O lásce Drosilly a Charikla*, Praha 1987).

Dalším z inovačních prvků 12. století, a dalo by se snad říci i prvním krokem k literatuře novořecké, je pronikání hovorového jazyka do literatury. Jedním z prvních literárních textů psaných jazykem blízcím se jazyku živému, je sbírka čtyř žebrevých básní, líčících s větší či menší dávkou humoru a satiry nuzný život různých hrdinů od chudého učitele po mladého novice. Sbírkou se traduje pod názvem *Ptochoprodromika*, odkazujícím k právě zmíněnému Theodoru Prodrovovi. O pravosti jehož autorství se však stále vedou spory (srov. výbor z byzantské žebrevé poezie v českém překladu pod názvem *K čertu ať táhne studium*, Červený Kostelec 2012).

Zhruba ze stejné doby (i když datum vzniku není v tomto případě vůbec jisté) pochází i další významné básnické dílo, jež je dokonce některými historiky literatury považováno za (spíše symbolický než faktický) počátek novořecké literatury: hrdinský epos *Digenis Akritis* (*Διγενής Ακρίτης*). Jeho stejnojmenný hrdina Digenis – tedy „dvourodý“, protože jeho matkou je Řekyně a otcem arabský emir – je *akritou*, „strážcem hranic“ mezi Byzancí a arabským světem. Dílo oslavující hrdinské činy

tohoto reka nese zčásti i charakteristické rysy dobrodružného románu a je také silně inspirováno lidovou epickou poezií: jeho neznámý autor použil, zkomponoval a upravil vyprávění a písně šířené rapsódy. Dochovalo se několik rukopisných verzí, některé ve vyšším stylu, jiné v jazyce blížícím se jazyku horovovému, a dosud není jasné, jakou jazykovou podobu měla původní verze eposu. Starý český překlad vyšel pod názvem *Byzantské epos Basilios Digenis Akritas* (Praha 1938).

II.4. Pozdní období

I poslední fázi existence byzantské říše a její kultury můžeme ohraničit z obou stran pevnými daty: již zmíněnou křižáckou okupací Konstantinopole (1204), a jejím posledním a definitivním dobytím osmanskými Turky pod vedením sultána Mehmeda II. 29. května roku 1453. Po roce 1204 vzniklo na území byzantské říše několik malých států, jak křižáckých, tak řeckých. Byzantská moc se soustředila ve třech státních útvarech: trapezuntském císařství, epirském despotátu a z historického hlediska nejvýznamnějším nikajském císařství, do nějž se přesídlil i patriarchát a jehož císař Michaél VIII. Palaiologos v roce 1261 znovu obsadil Konstantinopol. Viz mapu nástupnických států Byzance po roce 1204 zde:

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Byzantium1204.png>

a mapu obnoveného byzantského státu tady:

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:ByzantineEmpire1265.svg>

Michaelem obnovený stát byl nesrovnatelně méně významný než původní Byzanc a byl již definitivně odkázán na vyjednávání se Západem o podporu proti vzrůstajícím se Turkům. 14. a 15. století jsou tak obdobím upadajícího mocenského významu Byzance, ale na druhé straně obdobím kulturního rozkvětu, pro nějž se podle poslední silné dynastie na byzantském trůně vžil název **palaiologovská renesance** a jenž je kromě rozkvětu písemnictví charakteristický i rozkvětem architektury a výtvarného umění.

Jednání o obnovení církevní unie se Západem, jež bylo historickou nutností, a s nimi spojené teologické a filozofické spory měly pozitivní vliv na vývoj byzantského myšlení a rozkvět teologické a filozofické literatury. Stále užší styk se Západem měl dva protichůdné dopady: jednak přejímání západních vlivů, jednak jejich zásadní odmítání, často spojené s fixací na minulost.

Svízelná zahraničněpolitická situace a nutnost obracet se o podporu na Západ donutily Řeky v podstatě poprvé za dlouhou historii jejich písemné kultury učit se

cizím jazykům (latině) a překládat z nich (dosud to byli spíše cizinci, kteří se učili řečtině a zprostředkovávali cizí vlivy v řeckém písemnictví). Významným reprezentantem filologie palaiologovského období a překladatelem z latiny byl **Maximos Planudes** (cca 1255–1305), zosobnění dobového ideálu všestranného učenice, který se kromě literatury a filologie zajímá i o jiné obory – o přírodní vědy, o teologii. Lze jej považovat za předchůdce západoevropského humanismu 14. stol. Svými překlady latinských děl od antických po soudobá znovu navázal kontakt mezi západní a východní evropskou kulturou. Byl také pedagogem a vydavatelem: editoval texty antických řeckých autorů s komentáři pro účely školní četby.

V byzantském písemnictví tohoto období se střetávají dvě protichůdné tendence: přívrženci formálního klasicismu hlásají, že jedině napodobování klasiků (*μίμησις τῶν ἀρχαίων*) vede k formální dokonalosti. Jejich odpůrci starořecké kulturní dědictví a přílišné lpění na něm chápou spíš jako brzdu vývoje. Ti první však nebyli představiteli humanismu v západoevropském smyslu slova – spíš navazovali na postoje církevních Otců 4. stol., kteří uznávali klasické autory jako formální vzory, ale odmítali jejich myšlenky. Západnímu humanismu je bližší druhý směr, který odmítal mrtvý formální klasicismus, chápal, že úzký helénocentrismus zabránil Řekům rozeznat velikost a důležitost jiných národů. Hlavní z představitelů tohoto směru **Theodoros Metochites** (1270–1332) pochopil, že Byzanc není dovršením, ale jen jednou z etap historického vývoje.

Na pozadí sporů mezi východní a západní církví se rozhořel také tzv. **hésychastický spor**. Jde v podstatě o protiklad západního racionalismu a východního mysticismu. *Hésychia* (*ἡσυχία*) má být stav, v němž mnich usilovnou modlitbou a kontemplací dosahuje emotivního spojení s Bohem. Východiskem tohoto hnutí je odkaz Symeona Nového Teologa. Rozšířilo se hlavně v mnišských kruzích. Jeho zakladatelem a hlavním představitelem byl **Gregorios Palamas** (1296–1359). Se svým učením zvítězil na synodě 1351, bylo přijato jako dogma.

Další intelektuální spor, který poznamenal poslední století byzantského vývoje, byl spor platonistů s aristoteliky. Platonismus, jak už bylo výše řečeno, ve středobyzantském období spíše odmítaný, zažívá v 15. století renesanci a stává se filozofií byzantské humanistické inteligence, která uvažovala o novém společenském zřízení. Jeho nejvýznamnějším a nejzajímavějším představitelem byl **Georgios Gemistos Plethon** (1355–1452), jedna z nejkontroverznějších postav byzantského myšlení. Roku 1438/39 se zúčastnil koncilu ve Ferrare a Florencii, na němž došlo k intelektuálnímu střetu mezi Západem a Východem a oživení polemiky mezi aristoteliky a platoniky. Kongres byl svolán na žádost císaře Ioanna II. Palaiologa a jeho cílem bylo projednat podmínky církevní unie. Přestože Plethonovi bylo v té době již skoro 80 let, návštěva v Itálii se stala klíčovým mezníkem jeho života. Seznámil se zde s florentským velmožem Cosimou de Medici a vysvětloval mu platonskou filozofii, jež byla tehdy v Itálii ještě poměrně málo známá. Debaty s florentskými vzdělanci vedly Plethona k sepsání díla *O rozdílech mezi Aristotelem a Platónem* (*Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρειται*), jehož vydání znamenalo počátek nového velkého a dlouhého sporu mezi platoniky a aristoteliky, ve kterém se nejprve angažovali pouze Řekové a až později byl přenesen na Západ. Mezi jeho nejzajímavější díla patří dvě memoranda, v nichž navrhoval politické a ekonomické reformy na Peloponésu. Nejvýznamnější a nejkontroverznější Plethonovou prací byl *Svod zákonů* (*Νόμων συγγραφή*), v němž vyložil svou představu o řízení státu. Dílo spojuje novoplatonismus s vírou v pohanské bohy v čele s Diem. Filozof zde předložil svůj projekt politické a mravní obnovy Byzance (v jeho pojetí spíše „Hellady“) s centrem na Peloponésu, který v souladu se svým pohledem na dějiny považoval za historické a symbolické jádro říše, dědice starověké Sparty. Základem pro jím navrhovanou ústavu byla ústava antické Sparty, kterou oklestil o strohou kázeň, a naopak obohatil o platonskou politickou filozofii. Kromě té se jeho program opíral právě o hodnoty řeckého polyteismu a také o pilíře

filozofie stoické. V díle jsou zahrnuty též modlitby, hymny a liturgie na počest pohanských bohů. Duše je podle tohoto spisu nesmrtelná a převtěluje se.

Větší část pojednání byla spálena po dobytí Konstantinopole Turky v roce 1453 na rozkaz Plethonova největšího oponenta, **Georgia Scholaria**, který byl v tomtéž roce sultánem Mehmedem druhým dostazen na místo patriarchy (pod jménem **Gennadios**).

Byzantského intelektuála této doby můžeme tedy většinou charakterizovat za pomoci tří znaků: 1. politicky: přívrženec x odpůrce unie; 2. teologicky: palamita (hésychasta) x barlaamita (odpůrce hésychasmu); 3. filozoficky: platonik x aristotelik

Za skutečné kořeny novořecké literatury (alespoň se na tom shodne větší počet literárních historiků) lze považovat byzantskou, většinou veršovanou, literaturu s fiktivními prvky 14.–15. století. Byly to především milostné dobrodružné romány, inspirované jednak románem helénistickým a jednak k západním rytířským románem. Všechny romány psány nerýmovaným patnáctislabičným jambickým veršem, v Byzanci zvaným verš politický. Některé z nich jsou původní literární díla, jiné volné adaptace románů západních, jiné víceméně překlady. Prostředí i doba románů jsou zcela iluzorní, pohádkové, stejně jako charakteristiky hrdinů, není patrný vliv křesťanské ideologie, vše řídí Osud. Přes všechnu iluzivnost však romány obsahují prvky byzantské společenské reality. Jejich jazyk je blíže k jazyku lidovému, ale obsahuje i některé elementy stylu vysokého či středního. Podle všeho se zdá, že tyto romány nebyly v žádném případě četbou lidovou, ale že jak jejich autoři, tak čtenáři pocházeli z nejvyšších vrstev společnosti. Jejich názvy jsou pravidelně jmény hlavní milenecké dvojice, např. *Kallimachos a Chrysorhoe* (Καλλιμαχος και Χρυσορροη) z počátku 14. století. Další dobrodružné romány, jako třeba *Achilleis* (Αχιλληϊς, 14.–15. stol.) či *Trojská válka* (Ο πόλεμος της Τρωάδος, 14. stol.) jsou na první pohled zpracováním antických látek, ale antické kulisy jsou většinou jen

koloritem, často jde rovněž o adaptace západních vzorů, zatímco původní řecké předlohy (homérské eposy) autor zjevně vůbec neznal.

Dalším vzkvétajícím žánrem s fiktivními prvky je didaktická a moralizující poezie, jednak často satirické a alegorické zvířecí eposy, např. *Vyprávění o čtvernožcích* (*Διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων*; pozdní 14. století)

O posledním zápasu byzantské říše a o její konečné zkáze se dočteme v dílech několika historiků. Dílo, které napsal **Laonikos Chalkokondyles** (1423–1490), jediný Aténan v celých dějinách byzantské literatury a žák Georgia Gemista Pléthóna, je dostupné i českému čtenáři (*Poslední zápas Byzance*, Praha 1988). **Michael Kritobulos** (1410–1467) byl jedním z těch řeckých vzdělavců, kteří se dali do služeb dobyvatelů. Pochopil nevyhnutelnost osmanské nadvlády nad Byzancí a už před konečnou porážkou své vlasti hledal možnosti kompromisu a způsobu soužití s novým režimem. Stal se sekretářem sultána Mehmeda II. Po pádu Konstantinopole βζλ místodržícím na ostrově Imbru. Dílo *Historie* (*Ιστορίαι*) popisuje roky 1451–67 a je věnováno Mehmedovi II., kterého tituluje „císař“ (*βασιλεύς* nebo *αὐτοκράτωρ*). Zdůrazňoval sultánův zájem o klasický starověk, který z něj v Kritobulových očích činil vhodného nástupce byzantských císařů.

III. NOVOŘECKÁ LITERATURA

V předchozím výkladu jsme se letmo zmínili, že už v byzantském období lze vystopovat kořeny novověké řecké literatury. Tyto počátky spatřujeme zejména v **pronikání živého jazyka do literatury** ve 12. století, jehož hlavními představiteli jsou sbírka žebavých básní zvanou *Ptochoprodromika* a báseň, kterou údajně kronikář Michael Glykas napsal ve vězení. Někteří historici literatury pak začínají svůj výklad o novořecké literatuře představením **hrdinské epiky**, tedy především eposu *Digenis Akritis*, sepsaného rovněž s největší pravděpodobností ve 12. století (ale s použitím starších ústně tradovaných písní), a některými dochovanými lidovými hrdinskými písněmi (viz http://en.wikipedia.org/wiki/Acritic_songs, tou nejstarší je tzv. píseň o Armurisovi http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/poetry_of_romania/armoyrhs.htm).

Nejoprávněnější je však zřejmě spatřovat kořeny novořecké literatury v **dobrodružných románech** 14. a 15. stol., na které působil vliv západních vzorů a lidové pohádky, ale i vzorů orientálních jako třeba pohádek 1000 a jedné noci, ale samozřejmě také byzantská literární tradice a které se zdají být prvním krokem na přirozené cestě přerodu středověké literatury v literaturu moderní, jenž však byl dobytím Konstantinopole Turky a zániku byzantské říše přerušeno. Následkem pádu Byzance bylo na území ovládaném Turky úzkostlivé lpění na kulturním dědictví a konzervační snahy ovlivňovaly negativně jak jazykový, tak myšlenkový vývoj písemnictví.

III.1. Literatura období turkokracie

Po pádu Byzance můžeme sledovat tři směry vývoje řecké literatury ve třech různých geografických prostorech: na území ovládaných Turky, především v Konstaninopoli, v diaspoře v Západní Evropě, a na řeckých ostrovech, ovládaných západními státy. Na ostrovech se vývoj literatury ubíral tou zřejmě nejpřirozenější cestou, podobnou postupné emancipaci západních evropských literatur z latinské středověké literatury. Především na **Krétě**, ale také na Rhodu a Kypru, vzniká literatura silně ovlivněná italskou renesancí, psaná kultivovaným jazykem vycházejícím z místního dialektu bez archaizujících prvků, s novými formálními znaky, mezi něž patří např. rýmované verše, nových (či staronových) žánrů a s novou tematikou.

Krétu obsadili po 4. křížové výpravě na počátku 13. století Benátčané a vládli tu do jejího obsazení Turky v roce 1669. Od 14. století se zde vyvíjí specifická renesanční literatura, považovaná za to nejhodnotnější z raně novořeckého písemnictví.

Jedno z raných děl krétské renesance, veršované vyprávění o sestupu do podsvětí s názvem *Apokopos*, jehož autorem je jinak neznámý **Bergadis**, je zároveň vůbec první vytištěnou novořeckou knihou (bylo vydáno v roce 1519 v Benátkách).

Pro krétskou renesanci je ovšem především příznačný rozkvět divadla: zdá se, že po období Byzance, v němž divadlo prakticky neexistovalo, zde opět nastaly společenské podmínky umožňující tento druh hromadného kulturního prožívání.

Z divadelních žánrů byla pěstována především tragédie, komedie a pastýřské drama (oblíbené také v soudobé renesanční Itálii). Po jednom z nich se dochovalo od autora jménem **Georgios Chortatsis**, který je považován za zakladatele krétského divadla a byl zhruba současníkem Shakespeara. Svá dramata napsal mezi lety 1585 a 1600. Asi nejslavnějším krétským dramatem je jeho krvavá tragédie *Erofilis* (*Ερωφίλη*), dále napsal komedii *Katzurbos* (*Κατζούρμπος*) a pastýřské drama *Panoria* (*Πανώρια*).

Dramata byla často skládána podle italských předloh (např. her Torquata Tassa), ale kromě toho, že následovala jejich základní dějovou linii, projevují autoři také

značnou míru originality. Komédie variují pro tu dobu typické téma ztracených a znovu nalezených dětí, změn identit a z toho plynoucích nedorozumění, sňatků pro peníze a z lásky, jak je známe od antických dramatiků Plauta a Terentia, ale i od Shakespeara.

Kromě zmíněného *Katzurba* se zachovaly další dvě komedie s názvy *Stathis* (i jejím autorem je možná Chortatsis) a *Fortunatos* (ta je zajímavá mimo jiné tím, že se její text zachoval v autografu jejího autora Marka Antonia Foskola). Další zachované tragédie jsou *Zinon*, pojednávající o intrikách na dvoře byzantského císaře Zenona (5. stol.) a *Král Rodolinos* podle předlohy Torquata Tassa.

Chortatsisovo pastýřské drama *Panoria* (někdy uváděné s titulem *Jiparis*) pojednává o dvou párech zamilovaných pastýřů a jejich milostných peripetiích. I tento žánr vychází z italské renesanční literatury, kde byl velmi oblíben. Ta jej zase čerpala tematiku z antických idyl a italská renesanční díla jsou antice značně poplatná. Ta řecká proti nim mytologické a archaizující rysy upozadují, jejich hrdinové jsou prostší a lidštější, a tak také vzbuzují více čtenářských sympatií. Pastýřské téma zpracovává také kratší epická báseň *Pastýřka* (*Βοσκοπούλα*), složená rýmovaným jedenástislabičným veršem.

Dalším zajímavým dílem krétské renesance je náboženské drama *Abrahamova oběť* (*Θυσία του Αβραάμ*), zpracovávající biblické téma opět volně podle italské předlohy (Luigi Groto, *Lo Isach*). Tato hra má některé speciální rysy, které ji odlišují od ostatních krétských dramát: není rozdělena na dějství, mění se dějiště – děj začíná v Abrahamově domě, pak se ale hrdinové vydávají na dlouhou cestu k hoře, kde má dojít k oběti, a pak se zase vrací, nejsou tam sbory a sborové partie. Sářiny žalozpěvy vycházejí z lidových řeckých žalozpěvů. Jde o velmi originální dílo bořící divadelní konvence. Pravděpodobně je složil další skvělý krétský básník **Vitsentzos Kornaros**, který se proslavil především jako autor posledního díla krétské renesance, o němž se zmíníme, jež je zřejmě i časově nejmladší a společně s Chortatsisovou *Erofili* nejvýznamnější: jde o veršovaný román *Erotokritos*, čítající více než 10 000 veršů pojednávajících o lásce statečného Erotokrita a královské dcery Aretusy. Dílo

odehrávající se v antických Aténách vzniklo tentokrát podle vzoru francouzského. Je psáno patnáctislabičným rýmovaným jambem, typickým veršem řecké lidové poezie (ale jeho nerýmovaná podoba byla oblíbeným veršem už v Byzanci) a jamby *Erotokrita* jsou považovány za jedyn z nejmelodičtějších v řecké poezii vůbec. *Erotokritos*, sepsaný zřejmě krátce před dobytím Kréty Turky (a vytištěný až v roce 1713) je považován za vrchol vývoje, který započal eposem *Digenis Akritis* a byl násilně přerušen tureckou nadvládou. Po roce 1669 následuje minimálně 150 let básnického úpadku.

Krétská literatura tvoří důležitý most mezi byzantskou a vlastní novořeckou literaturou, která vzniká od konce 18. stol. Po obsazení Kréty Turky se přemístily tradice krétské literatury na **Ionské ostrovy**, jež byly od té doby jediným řeckým místem, které se nikdy nedostalo pod tureckou nadvládu a kde zároveň plodně působil vliv italské kultury. Krétské divadlo se tam inscenovalo a snad tam vznikla i některá další dramata a básnická díla v podobném duchu, která už však nedosáhla kvality děl krétských.

Mnozí byzantští intelektuálové našli po dobytí Konstantinopole útočiště v západní Evropě, především v Itálii, a přispěli zde k rozvoji renesance a humanismu: přinesli sem znalost znalost klasické řečtiny a řecké rukopisy, zasloužili se o vydávání klasických děl a působili jako učitelé řečtiny. K významným postavám této **diaspory** patřil **Bessarion** – žák Georgia Gemista Plethona, účastník florentsko-ferrarského koncilu (1438/39), platonik a velký příznivec církevní unie, který se po jejím ztroskotání usadil i se svou obsáhlou knihovnou v Itálii ještě před definitivním pádem Byzance a stal se kardinálem katolické církve.

Do historie knihtisku se významně zapsal **Aldus Manutius** (1449–1515), humanista a typograf, první vydavatel klasických řeckých textů, zde příklad:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/36/Aldo_Manuzio_Aristotele.jpg

Manutius zavedl také základní typy latinského tiskacího písma, tzv. antikvu, která nahradila starší typy odvozené z písma rukopisného:

http://library.rit.edu/cary/cc_db/16th_century/41b.jpeg

V Benátkách byl v 1. pol. 16. stol. činný **Nikolaos Sofianos**, intelektuál pocházející z Kerkyry, který se jako jeden z prvních kromě klasické řečtiny se zajímal i o řečtinu živou, napsal i její vůbec první gramatiku a převedl do živého jazyka některá starší díla (těmto „překlady“ se říká metafráze).

V této době se objevuje také poprvé novořecká próza: teologická díla (řeči, populární vysvětlení křesťanského učení – např. převyprávění *Starého a zákona*)

Zatímco na území osmanské říše řecká vzdělanost upadala (jediná organizovaná škola fungovala v Konstantinopoli při patriarchátu, nižší vzdělání poskytovali dětem buď soukromí učitelé, nebo kněží), začaly naopak školy vznikat v Itálii – napřed katolické, ale brzo i ortodoxní. Tou nejslavnější bylo Flangiano Ellinomusio (Φλαγγινιανό Ελληνομουσείο), založené v roce 1648 v Benátkách Thomasem Flanginisem a fungující bez přestávky až do roku 1797. Na jeho půdě vznikla jedna z mála básnických sbírek 18. století: antologie poezie žáků školy *Květy zbožnosti* (*Άνθη εὐλαβείας*), vydaná roku 1708 a obsahující epigramy v latině, archaizující řečtině, sapfické ódy a italské sonety, ale i básnické a prozaické texty v novořečtině.

Na osmanském území se jediným centrem vzdělanosti a kultury stala církev, konkrétně konstantinopolský patriarchát, který sídlil v konstantinopolské čtvrti Fanar (od 1603), odtud hovoříme o **fanariotské kultuře a literatuře**.

Nejvýraznější osobností tzv. církevního humanismu byl **Kyrillos Lukaris** (1572–1638), mezi lety 1620–1638 třikrát konstantinopolský patriarcha. Zřídil při patriarchátu první tiskárnu na Turky obsazeném území. Vydal tam např. překlad Evangelii do novořečtiny. Inicioval také založení vysoké školy při patriarchátu. Na této škole se vzdělávali příslušníci privilegované vrstvy řeckého obyvatelstva, tzv. **fanarioté**. Absolventi nacházeli uplatnění také na sultánském dvoře, stávali se

sultánovými tlumočníky, tzv. dragomany, jejichž význam se spíše rovnal novodobým ministrům zahraničí. Někteří byli jmenováni správci tzv. podunajských knížectví Moldávie a Valašska, odkud se počátkem 19. století rozšířila myšlenka řeckého boje za nezávislost. 18. století bývá označováno jako „století fanariotů“. Jedním z nejvýznamnějších byl **Alexandros Mavrokordatos** (1649–1709), diplomat a velký dragoman, který působil i jako profesor na akademii při patriarchátu. Jeho syn Nikolaos Mavrokordatos byl zase první, kdo získal titul vládce podunajských knížectví, byl také spisovatelem, v archaizujícím jazyce napsal např. román *Filothéuv odpočinek* (Φιλοθέου πάρεργα).

Hlavními znaky fanariotské literatury byla učenost, konzervativismus a jazyková archaizace.

Okolo poloviny 18. století začíná i v Turky obsazeném Řecku silně působit vliv osvícenství, především Voltairovy filozofie. Hlavním představitelem této první fáze řeckého osvícenství byl **Evgenios Vulgaris** (1716–1806), narozený na Kerkyře, žijící zprvu v Konstantinopoli a od roku 1770 na dvoře Kateřiny Veliké v Rusku, osvícenec, diplomat a obdivovatel Voltaira. A také plodný spisovatel, který psal archaizujícím jazykem a výslovně odsoudil veškeré snahy o psaní, především filozofických děl, v lidovém jazyce. Další zajímavé literárně činné osobnosti tohoto období však už nejsou tak typickými představiteli osvícenství jako Vulgaris:

Konstantinos Kesarios Dapontes (†1784) pocházel ze Skopelu, stal se mnichem na Athosu a můžeme ho označit za vášnivého sběratele myšlenek a zkušeností: cokoli zajímavého, co kdy kde zaslechl, viděl či přečetl, převedl do veršů v lidovém jazyce.

Kosmas Etolos (1714–1779), zřejmě Vulgarisův žák, procestoval celé Řecko jako kazatel. Jeho kázání byla asi velmi působivá, neboť zmínky o něm najdeme v kronikách měst a vesnic po celém Řecku. Svým působením nejen upevňoval křesťanství, ale také se snažil šířit vzdělanost a nabádal k zakládání škol. Svá kázání a výklady pravděpodobně improvizoval a zaznamenávali je jeho posluchači a

příznivci. V jeho myšlenkách se spojoval osvícenský duch a důraz na vzdělání s vírou a národním uvědoměním. Roku 1779 byl zatčen tureckými úřady a popraven.

Za zlatý věk řeckého osvícenství jsou považována léta 1770–1820. V souvislosti s růstem národního uvědomění a emancipačních snah v tomto období začínají pokusy o řešení tzv. jazykové otázky (*γλωσσικό ζήτημα*), tedy jak by měla vypadat spisovná řečtina, neboli jaký jazyk se může stát nástrojem osvícení národa. Vzdělanci se rozdělili na tzv. **archaisty** a **dimotikisty**. Archaisté se rekrutovali především z řad fanariotů: Evgenios Vulgaris a jeho okruh na tuto otázku odpovídají jednoznačně: jediné stará řečtina. Centrem zastánců lidového jazyka se postupně staly Ionské ostrovy, kde se řecká kultura vyvíjela nejpřirozenějším možným způsobem, protože nebyla vystavena útlaku ze strany Turků.

Mezi prvními významnými zastánci lidového jazyka byli **Iosipos Misiodax** (cca 1730–1790), a především pak **Dimitrios Katartzis** (1725–1800), který po své smrti upadl v zapomnění a většina jeho děl nebyla vydána, zůstala v rukopise. Až v moderní době byl rozpoznán jako jedna z nejvýraznějších osobností předrevolučního období, a to nejen co se týká jazykové otázky. Byl představitelem pozitivního vlivu osvícenství na vzdělanost a rozvoj národního uvědomění. Vlastní filozofický systém vyložil v díle *Poznej sám sebe* (*Γνώθι σαυτόν*). Zpočátku psal konstantinopolským idiomem, na základě něhož si vytvořil specifický – a systematický – osobní styl. Nicméně později se uchýlil ke kompromisu v podobě smíšeného jazyka, což sám charakterizoval jako taktický ústup, nikoliv porážku. Byl sice zapomenut dalšími generacemi, ale na své současníky, např. na Rigase či Athanasia Christopulose, o nichž bude ještě řeč, měl velký vliv.

Hlavní postavou prvního období řešení jazykové otázky se ovšem stal **Adamantios Korais** (*Αδαμάντιος Κοραής*, 1748–1833), průkopník tzv. střední cesty (*μέση όδός*) mezi dimotikismem a archaismem. Je reprezentantem třetí fáze novořeckého osvícenství (1800–1820). Narodil se ve Smyrně, strávil nějaký čas v Amsterdamu, pak

ve Francii, po studiích lékařství se usadil natrvalo v Paříži, kde zblízka zažil francouzskou revoluci, která ho hluboce ovlivnila, a odkud pak sledoval a podporoval revoluci řeckou.

Korais byl prvním řeckým filologem skutečně evropského formátu. Vydával a komentoval antické autory, studoval soudobý živý jazyk, který správně považoval za poslední vývojovou fázi jednoho řeckého jazyka, vyvíjejícího se nepřetržitě od antiky po současnost. Nebyl však intelektuálem odtrženým od života, z čehož byl často nespravedlivě obviňován: aktivně se účastnil revolučních hnutí a byl přesvědčeným zastáncem demokracie. Jako demokratické řešení jazykové otázky lze ostatně nazírat i „jeho střední cestu“. Protože za základní charakteristikum národní svébytnosti považoval dokonalý jazyk, pokoušel se zušlechtit obecný, hovorový jazyk, který si vzal za základ. A tak nahrazoval lidová slova archaickými a archaizoval také morfologii. I přesto však zůstala jím navrhovaná podoba spisovného jazyka dost blízko obecné řečtině a on sám kritizoval přísné archaisty (a byl také jimi kritizován). Hlavní problém jeho řešení spočívá v tom, že šlo o umělé zásahy do jazyka. Navíc jeho pokračovatelé se uchýlovali ke stále silnější archaizaci, a tak se postupně „očistěný jazyk“, *katharevusa* (καθαρεύουσα), vycházející z Koraisovy „střední cesty“, živému jazyku vzdálil ještě daleko více.

Symbolem počátků řeckého národněosvobozeneckého boje se stal básník, překladatel a revolucionář **Rigas Fereos Velestinlis** (1757–1798), vůdce prvního protitureckého odbojového hnutí. Pocházel z Thessalie, ve 20. letech odešel do Konstantinopole, kde studoval, pak do Valašska a veškeré své úsilí směřoval k přípravě protitureckého povstání. Podnikl dvě cesty do Vídně, kde žila významná řecká komunita, vycházely tam řecké knihy a noviny a i Rigas zde nechal vytisknout svá díla. Při druhém pobytu v Rakousku byl zatčen v Terstu a habsburská policie ho předala tureckému místodržícímu v Bělehradě, který jeho i skupinu sedmi jeho přátel dal bez soudu popravit v Bělehradě a jejich těla vhodit do Dunaje.

Rigas přeložil z francouzštiny sbírku milostných povídek, jež má především historickou hodnotu jakožto první povídky novořecké literatury. Psal revoluční písně, z nichž nejslavnější se jmenuje *Thurios* (Bojový pochod – viz výbor řecké poezie v českém překladu *Písně řeckého lidu*), politické texty agitující pro odboj, ale i odborná pojednání – vycházející opět z cizojazyčných (německých a francouzských) textů.

Z literárního i jazykového hlediska jsou zajímavé ještě dvě osobnosti, jejichž životy a díla jsou ještě poznamenány osvícenstvím:

Athanasios Christopulos (1772–1847 Bukurešť), jehož básně představují návrat skutečné lyrické poezie do Řecka poprvé od pádu Kréty (klasicistní sbírka *Lyrika*), ale angažoval se též v jazykové otázce svým dílem *Gramatika aiolsko-dórského dialektu neboli současné mluvené řečtiny* (vyd. 1805), v němž vyslovil teorii, že soudobá řečtina je přímým potomkem starořeckých dialektů, a proto je stejně hodnotná a vznešená jako attičtina, kterou prosazovali archaisté. Jeho teorie, ač samozřejmě vědecky pomýlená, měla důležitý povzbuzující účinek na dimotikisty (termín *αιολοδωρικά* se dlouho používal synonymně s termínem *νεοελληνικά*).

Janis Vilaras (1771–1823), lékař na dvoře Ali Paši v Ioannině, žil daleko od fanariotského klimatu Konstantinopole nebo podunajských knížectví, „nezkažený“ jejich archaizujícím prostředím, naopak více ovlivněn lidovým jazykem a vyjadřovacími prostředky lidové poezie. I on psal poezii a i on přispěl k jazykové otázce svým stručným pojednáním *Řecký jazyk* (vyd. 1814), v němž zcela rezignuje na historický pravopis včetně zaznačování přídechů, ale i přízvuků (název díla v jím prosazovaném pravopise: *Ρομενηκη γλωσσα*). Po vysvětlení svého systému pravopisu uvádí jako příklady několik originálních básní a překlady Anakreonta, Platóna a Thukydidy. Ostatní jeho básně byly vydány až po jeho smrti, 1827 na Kerkyře. Podobně jako u Christopula se jedná o moderní klasicistní poezii. Používá znovu po skoro dvou stech let krétský rýmovaný patnáctislabičný verš. Překlad pseudohomérské *Batrachomyomachie* v tomto metru je považován za jeho vrcholné

dílo. Dále psal bajky po vzoru Ezopa a La Fontaina a satirické dialogy. Vilarasova revoluční osobnost a názory nenašly následovníky, přišla řecká revoluce a cesta řecké literatury se ubírala jinam.

Než se budeme věnovat vývoji řecké literatury po národní emancipaci, je třeba ještě se ještě alespoň krátce zmínit o lidové písni, která měla velký vliv na „umělou“ novořeckou literaturu už od jejích prvopočátků v pozdně byzantském období přes krétskou literaturu až do moderní doby. Nejstarší lidové výtvořky, jejichž ozvěny můžeme v novořecké písni vystopovat, vznikly pravděpodobně už v 9. století v Malé Asii. Ale velmi pravděpodobně existuje kontinuita i s lidovou písní antickou, jako její příklad bývají uváděna tzv. *chelidonismata* („vlaštovčí písně“), která zpívaly děti 1. března, a jejich antické paralely. Pro poměrně málo cizích vlivů (na rozdíl např. od pohádek) jsou lidové písně považovány za nejautentičtější projev řecké lidové kultury. Působivé jsou například balady (*O mostě přes řeku Artu* či *O mrtvém bratrovi* s tématem podobným Erbenovým *Svatebním košilím*). Starého data jsou písně historické (žalozpěvy nad pády různých měst do rukou Turků a další historické události), tzv. písně akritovské, jejichž hrdina je nám už známý Digenis Akritas, písně kleftské (tedy zbojníků z období turkokracie, srov. <http://en.wikipedia.org/wiki/Klepht>), dále písně milostné a svatební, žalozpěvy a písně o podsvětí (v řečtině zvaném až dodnes Άδης – Hádés) a personifikované Smrti (Charos – srov. starověkého převozníka mrtvých Chárona) a mnohé další. Nejčastějším veršem řecké lidové písně je zde již vícekrát zmíněný patnáctislabičný jambický verš s pomlčkou po osmé slabice.

III. 2. Literatura 19. století

Roku 1821 začíná v plné síle řecká národněosvobozenecká revoluce. Její vývoj byl poměrně složitý, došlo dokonce k několika několik občanským válkám mezi povstalci. Roku 1829 se Řecko definitivně stává samostatným státem, který však zabíral jen velmi malé území, v podstatě pouze poloostrova Peloponésu. Prvním hlavním městem Řecka se stalo město Nafplio, protože i Atény byly mimo území prvního státu. Ty se pak staly hlavním městem roku 1834. Od roku 1833 vládne bavorská dynastie s král Otou I. (od 1835) a postupně se připojují další území, např. Jonské ostrovy v roce 1864. K posutpnému rozšiřování území řeckého státu:

<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Greekhistory.GIF>

Za zakladatele novořecké poezie a její nejvýznamnější postavu vůbec je považován **Dionysios Solomos** (Διονύσιος Σολωμός, 1798–1857). Narodil se na Zakyntu. Stejně jako další příslušníci vyšších vrstev z této části Řecka studoval v Itálii. Italsky složil i své první básně. Když se po desetiletém pobytu v Itálii jako dvacetiletý vrátil na rodný ostrov, rychle se nadchl pro řečtinu a řeckou lidovou poezii. První jeho větší dílo *Hymnus na svobodu* (1823, *Ἕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν*), dlouhá lyricko-epická báseň opěvující hrdinské činy bojovníků za svobodu z roku 1821, jej proslavilo po celém Řecku a v překladech silně zapůsobilo i na zahraniční filhelény. První dvě sloky básně se později staly řeckou národní hymnou (viz učebnice Dostálová–Sgourdeou, str. 156).

Solomos pak postupně opustil nenucený způsob tvorby a stále dokola přepracovával krátké lyrické části básní, usiloval o dokonalé vyjádření. Pramenem inspirace se mu stala lidová píseň a tradice krétské literatury. Jeho vlastní poezie je však na rozdíl od lidové písně mnohavrstevná a velmi těžko přístupná, a to nejen po formální, ale i po obsahové stránce. O Solomosových vrcholných pracích se za jeho života nic nevědělo

— nebyly vydány a sám Solomos se je nijak nepokusil uvést v širší známost. Nebyly to ucelené básně ale jen úryvky, vesměs lyrického charakteru, kterým básník nikdy nedal definitivní podobu. Tyto „zlomky“ nebyly z počátku přijaty s pochopením, dokonce vyvolaly silné rozčarování. V současnosti představují to nejcennější ze Solomosova odkazu. Solomosovým životním dílem je báseň *Svobodní obléhaní* (*Ελεύθεροι πολιορκημένοι*), na níž pracoval několik desetiletí. Plánem bylo vyprávět příběh obklíčených bojovníků v Messolongi (1826). Celé své úsilí však soustředil na čistě lyrický element, o epické vyprávění vůbec neusiloval. Stále dokola propracovával menší lyrické jednotky.

Co se týká jazyka, byl Solomos přívržencem dimotikismu. Jeho básnická řeč byla sice ovlivněna autorovým sklonem k lyričnosti i tím, že řečtina pro něj byla až druhým jazykem po italštině, čerpal však jednoznačně z jazyka lidového a odmítal archaizující sklony.

Svým způsobem Solomosovým protipólem je **Andreas Kalvos** (Ανδρέας Κάλβος, 1792–1869), nar. rovněž na ostrově Zakynthu. Zatímco Solomosovým otcem byl šlechtic a matkou prostá žena, Kalvos měl matku aristokratku a otce dobrodruha. Otec asi matku brzy opustil a s oběma svými dětmi cestoval po Asii a Evropě. Kalvos měl typickou romantickou svobodmilovnou a vzpurnou povahu. Italsky skládal ódy (óda na obyvatele Iónských ostrovů), klasicistní tragédie a další díla. Po začátku národněosvobozeneckého povstání je chtěl svou tvorbou podpořit, a tak začal psát řecky. Napsal dvacet ód, jejichž tématem je boj za svobodu, které složil před pětatřicátým rokem svého života. Vyšly po deseti ve dvou knihách v Ženevě a v Paříži pod názvy *Lyra* a *Lyrika* (*Λύρα, Λυρικά*) přibližně ve stejné době jako Solomosův *Hymnus na svobodu*. Každý z nich se postavil k problému básnické tvorby v nové řečtině jiným způsobem: Solomos se pokoušel rozvíjet lidovou tradici. Kalvos, který žil mnoho let v cizině a byl odtržen jak od tradice lidové, tak od té fanariotské, se snažil vytvořit vlastní, osobité vyjadřovací prostředky. Patřil ke stoupenům archaismu. Přetvořil patnáctislabičný lidový verš podle starořeckých meter, používal

zřídka slova, komolil výrazy mluveného jazyka starořeckými koncovkami, zaváděl nová klasicizující slova a vlastní jména. V Kalvosově díle patrné hluboké rozpolcení. Jeho zdánlivý klasicismus je formální, kdežto obsah má jeho poezie romantický. Přestože je stejně velkým básníkem jako Solomos, způsob jeho práce s jazykem nenašel pokračovatele (stejně jako on sám nenavazuje na žádnou tradici). Byl „objeven“ až Kostisem Palamasem.

Na Solomosovu tvorbu navazuje tzv. **sedmiostrovní škola**, která stála v opozici proti **aténské romantické škole**. Škola aténská v souladu s filozofií fanariotů prosazovala jazykový purismus, kdežto sedmiostrovní jazyk přirozený, lidový, dimotikismus. Uměleckým směrem obou škol byl romantismus.

V řecké próze až do 80. let 90. století převládaly romantické historické romány a archaizující *katharevusa*. Tento typ literatury úspěšně paroduje jeden z nejpozoruhodnějších řeckých prozaiků vůbec **Emmanuil Roidis** (Εμμανουήλ Ροΐδης, 1836–1904) ve svém nejvýznamnějším díle *Papežka Jana* (*Η πάπισσα Ιωάννα*, vyd. 1866) zpracovávajícím středověkou legendu o ženě na papežském trůně. Roidis se snaží vzbudit dojem, že jeho román je věrohodnou historickou studií (tak zní i jeho podtitul), v dlouhém prologu vyjmenovává prameny, z nichž čerpal, odkazuje na authority. Ve skutečnosti však jde jednak o parodii na román, jednak o satirickou kritiku církve. Představitelé pravoslavné církve proti románu ostře vystoupili a Roidise exkomunikovali. *Papežka Jana* je také jedno z prvních novořeckých děl přeložených do češtiny (1911). Satirický duch dominuje i Roidisovým povídkám. Mimoto byl též literárním kritikem a také teoretickým zastáncem dimotikismu, ač – paradoxně – svoje díla psal v *katharevuse* (jazyk *Papežky Jany* je dokonce tak složitý, že dnes bývá román „překládán“ do běžné řečtiny).

Ke zlomu ve vývoji řecké literatury došlo okolo roku 1880, kdy se většina prozaiků odvrací od romantismu a *katharevusy*. Ač o tzv. **generaci roku 1880** mluvíme většinou

v souvislosti s prozaickou tvorbou, jejím nejvýznamnějším představitelem je básník **Kostis Palamas** (Κωστής Παλαμάς, 1859–1943), který byl po 50 let vůdčí osobností řecké literatury a intelektuálního života. Je autorem dramát, prozaických děl, kritických esejů, ale především básníkem. Svou tvorbou reagoval jak na historické osudy svého národa, tak na nové směry evropské poezie. Jeho dílo je třeba chápat v souvislosti s politickou situací v letech 1880–1922, tedy především vzestupem a pádem ideologie tzv. *Velké myšlenky*. Bez znalosti této situace se jeví jako nepochopitelný jeho obdiv pro staré doby, historické exkurzy do Byzance a turkocracie i jeho buřičské výzvy. Jeho nejvýznamnějšími díly jsou dvě delší skladby: lyricko-epická báseň *12 zpěvů Cikána* (*Ο δωδεκάλογος του Γύφτου*), která pojednává o Cikánovi, tulákovi, který prochází mnoha zkouškami a nakonec dospívá k tvůrčímu duševnímu klidu, který mu dává umění; cikán je zde bořitelem staré a budovatelem nové společnosti, je to metaforický obraz Řeka putujícího věky, a *Císařova flétna* (*Η φλογέρα του βασιλιά*), jistý druh eposu, jehož hlavní postavou je byzantský císař Basileios II. Palamas se pokusil do této básně zahrnout všechny tendence a novodobého řeckého národa, především se však soustředil na Velkou myšlenku. Palamas je též autorem hymny olympijských her, kterou napsal k pro obnovené novodobé olympijské hry (1896; učebnice str. 230 – 20. lekce). Palamas byl dlouho vůdčí postavou řeckého literárního života. Byl předmětem jak bezbřehé chvály, tak zamítavé kritiky. Zvláště byl kritizován za obširnost, nedostatek lyrické hloubky a podobně. Jeho působení v řecké literatuře obohatilo jak její jazyk, tak básnické myšlení. Všichni básníci po něm se vůči němu vymezují a jsou jím nějak ovlivněni. Byl také významným kritikem literatury. Jeho negativní soud o poezii Konstantina Kavafise ovlivnil pohled na tohoto básníka, dnes považovaného za jednoho z nejvýznamnějších (a v zahraničí daleko uznávanějšího a proslulejšího než Palamas).

V próze se v 80. letech 19. století uplatňují realistické přístupy, autoři opouštějí román a nejvíce pěstovaným literárním žánrem je v této době tzv. žánrová /

mravoličná povídka – *ηθογραφικό διήγημα, ηθογραφία*. Její tematikou byl život na vesnici, později i ve městech. Autoři vyprávějí příběhy lidí z různých míst Řecka, často je inspiruje místo, odkud sami pocházejí. Staví tradiční život do protikladu k novým způsobům přicházejícím ze Západu a plutokracii. S odmítnutím romantismu bylo spojeno i odmítnutí katharevusy: živý jazyk proniká do literatury postupně, nejprve se uplatňuje v dialozích, postupně i ve vypravěčských partiích.

K nejvýznamnějším autorům *ithografie* patří:

Georgios Vizyinos (Γεώργιος Βιζυηνός, 1849–1896), který bývá označován jako „otec řecké povídky“. Za onu první řeckou povídku je považován *Hřích mé matky*. Ve svých povídkách se i on podobně jako ostatní nechal inspirovat svým rodištěm ve Východní Thrákii a vzpomínkami z vlastního dětství. Jeho významnými tématy jsou různé způsoby prožívání viny a problém identity, genderové či etnické.

Alexandros Papadiamandis (Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, 1851–1911) se narodil se na ostrově Skiathos a tam se odehrává i děj mnohých jeho povídek. Jeho otec byl knězem, sám Papadiamandis byl zpěvákem žalmů, s ortodoxií je jeho myšlenkový svět těsně spjat, stejně jako je svázán s Byzancí. Jako mladý dokonce maloval ikony. V Aténách, kam přišel studovat, pak prožil většinu svého života. Vysokou školu nedostudoval a plně se věnoval psaní. Žil zde v chudinských čtvrtích a literárních kruhů se stranil. V mládí psal dobrodružné historické romány, jež byly otiskovány na pokračování v novinách. Překládal také soudobé zahraniční romány do řečtiny (mimo jiné díl Dostojevského či Maupassant). Papadiamandisovy povídky představují svět prostých lidí jako svět jednoduchosti a víry, líčí prostý život a naivitu a nevinnost venkovanů. Silným a zároveň slabým prvkem je nostalgie a jejich důležitou součástí jsou líčení přírody. Je autorem přes 200 povídek, z nichž však nejsou však ale všechny stejně kvalitní. Nejznámější dílo *Vražednice* (*Η φόνισσα*) vypráví o staré ženě, která vraždila děvčátka v přesvědčení, že tím ulehčí od těžkého osudu jim samým i jejich rodinám. N rozdíl od mnoha svých vrstevníků, kteří

opustili katharevusu a začali psát dimotiki, Papdiamandis tento rozhodující krok neudělal. Jeho jazyk je specifickou směsí různých rovin. V dialozích píše hovorovým lidovým jazykem, často s prvky nářečí ze Skiathu. Ve vypravečských partiích je základem katharevusa, ale obohacena i mnoha výrazů z dimotiki, zatímco popisy jsou psány přísnou katharevusou.

Grigorios Xenopoulos (Γρηγόριος Ξενόπουλος, 1867–1951) byl prvním, kdo přenesl dějiště mravoličné povídky z vesnice do města a je jedním z nejproduktivnějších řeckých spisovatelů vůbec.

Jak bylo řečeno, dimotiki už od počátku 80. let naprosto převládá v poezii, próza se však píše dál převážně v katharevuse a diskuse o tom, jak by měl vypadat jednotný spisovný jazyk moderního Řecka, stále neberou konce. V roce 1888 vychází jeden ze zásadních příspěvků k těmto diskusím, revoluční manifest dimotiki **Jannise Psycharise** (Γιάννης Ψυχάρης, 1854–1929) s názvem *Moje cesta* (*Το ταξίδι μου*). Je to dílo velmi radikální, bořící veškeré konvence: prosazuje zavedení dimotiki okamžitě a do všech oblastí života. Psycharisův postoj lze označit až za militantní a poněkud nerealistický, jeho působení ale každopádně posunulo další vývoj výrazně směrem k dimotiki.

III.3. Literatura 20. století

Světově nejproslulejším řeckým básníkem je **Konstantinos Kavafis** (Κωνσταντίνος Καβάφης, 1863–1933), počátky jehož tvorby sice spadají také do 80. let 20. století, ale uznání a popularity se dočkal až ve 20. letech 20. století. Ve 20. století napsal i své nejvyzrálejší básně. Kavafis se pohyboval fyzicky i myšlenkově mimo hlavní literární dění: narodil se v egyptské Alexandrii, kde prožil i většinu života (kromě studií v Londýně a několika let strávených v Konstantinopoli).

Kavafis, v civilním životě svědomitý úředník, svou poezii rozdělil do tří skupin: na historické, filozofické a hédonistické. Pro své historické básně si vybíral motivy z antiky a Byzance, většinou je jejich hrdinou některá známá osobnost (Anna Komnena, císař Iulianos, císař Nero). Liboval si především v úpadkových fázích helénismu a pozdní Byzance, což je spjato s celkově dekadentním rázem jeho tvorby. Pro hédonistické básně je charakteristické Kavafisovo homosexuální zaměření. Také ovšem můžeme jeho básně dělit na vydané (základní korpus 154 básní), nevydané (s nimiž básník z nějakého důvodu nebyl spokojen či je nepovažoval za dokončené), a ty, které zveřejnil, ale posléze se jich zřekl.

Proti Palamasově pompéznosti je pro Kavafise charakteristická skrovnost vyjadřovacích prostředků. Všechny jeho básně jsou krátké a je na nich patrné dlouhé pilování (v tom bývá přirovnáván k helénistickým alexandrijským básníkům).

Kavafis básně znovu a znovu propracovával a vydával je na volných listech, sám je pak skládal do sešitů pokaždé v jiném výboru. Jeho verš se někdy téměř blíží próze – ale není to ještě skutečný volný verš. Jeho jazyk je smíšený, vzdálený čistě lidovému jazyku lidové písně či bohatému vyumělkovanému jazyku Palamase, ale také vzdálený nucenému a umělému jazyku učenému; přizpůsobuje se každodennímu hovorovému jazyku, který však ozvláštňuje archaickými slovy a neologismy.

Pro Kavafisovu poezii i osobnost je typická několikerá vykořeněnost: žil mimo Řecko, mimo hlavní literární ruch a kvůli své homosexualitě byl svým způsobem

vyhnancem ze společnosti. Jeho poezie je teskná a nostalgická, ale ne nihilistická. Charakteristickým prvkem jeho básnické techniky je básnický monolog. V češtině po útlém výboru Kavafisových básní (*Nebezpečné touhy*, 1997) vyšel nedávno i překlad téměř celého jeho díla (*Básně*, 2013).

Kromě Kavafise se zmiňme o čtyřech důležitých básnících první poloviny 20. století: **Angelos Sikelianos** (Άγγελος Σικελιανός, 1884–1951), kterého lze považovat za posledního vzdáleného pokračovatele Solomose a sedmiostrovní školy. Odkazem na Solomose je i název jeho prvotiny, rozsáhlé básně *Αλαφροϊσκίωτος* (doslova „člověk lehkého stínu“ – podivín, vizionář), jakési lyrické autobiografie mladého básníka. Sikelianos se především proslavil zájmem o starořecký svět, jeho náboženství a mystiku, na nichž založil svůj světonázor. Ten se pokoušel ve 20. letech převést do praxe v podobě tzv. delfské myšlenky, pokusu o založení ekumenického duchovního centra ve starověkých Delfách. V roce 1927 tam uspořádal mezinárodní kulturní festival, v rámci kterého společně se svou americkou manželkou Evou Palmer podnikl první vážný pokus o uvedení starověké tragédie v původním prostředí, s antickou architekturou scény a s tančícím chórem. Sikelianos psal i vlastní tragédie, v nichž často reagoval aktuální politické dění. Vrcholem jeho tvorby jsou však lyrické básně, jež vyšly v souborném vydání pod názvem *Lyrický život* v roce 1946.

Kostas Varnalis (Κώστας Βάρναλης, 1884–1974) byl básníkem, prozaikem, překladatelem a literárním kritikem, na vrcholu své tvorby hlavním řeckým levicovým spisovatelem a myslitelem. Za revoluční je považováno jeho dílo *Světlo, které spaluje* (*Το φως που καίει*), převratné jak po stránce formy, tak obsahu. Toto první literární marxistické dílo v řečtině se skládá ze tří částí, první v próze a zbylých ve verších, a Varnalis se jím snaží zodpovědět otázku, jakým způsobem je třeba psát ideologickou literaturu, tak aby se nestala propagandou. Z jeho literárně kritického díla je nutno zmínit alespoň studii *Solomos bez metafyziky*, v níž kritizuje přehnanou glorifikaci

Solomose. Do češtiny byla přeložena jeho prozaická díla *Pravdivá obrana Sokratova* a *Pénélopin deník*.

Kostas Karyotakis (*Κώστας Καρυωτάκης*, 1896–1928). Pro jeho poezii je typické napětí mezi žízní po životě a pocitem marnosti, který nakonec zvítězil, když básník ve 32 letech spáchal sebevraždu. Pro básníky 20. let je jistý dekadentní pohled na svět typický, zvlášť po Karyotakisově sebevraždě se tzv. karyotakismus – kopírování jeho stylu – stává literární manýrou.

K významným básníkům se řadí také **Nikos Kazantzakis** (*Νίκος Καζαντζάκης*, 1883–1957), který ve světě proslul spíše jako romanopisec. Jeho dílo je ovšem daleko rozsáhlejší, a především různorodé: zahrnuje studie, články a filozofická pojednání, poezii, romány, cestopisy, divadelní hry a překlady z klasické řečtiny i cizích jazyků. Romány, jimiž se proslavil, napsal až v pozdějším věku a on sám je nepovažoval za nejdůležitější část svého díla. Většina těchto románů byla přeložena i do češtiny, jsou to: *Kristus znovu ukřižovaný*, *Poslední pokušení*, *Řek Zorbas*, *Kapitán Michalis*, *Chud'ásek Boží* a románová autobiografie *Hlášení El Grecovi*.

Kazantzakis pocházel z Kréty, byl po velkou část svého života příznivcem marxismu a obdivovatelem Sovětského svazu. Z jeho cest do Ruska a celé řady dalších zemí (působil jako dopisovatel novin) vznikla řada cestopisů vydaná pod souborným názvem *Na cestách* (*Ταξιδεύοντας*). Mezi roky 1930 a 1931 strávil Kazantzakis dvě delší období v Československu v Božím Daru v Krušných horách, kde pracoval na svém rozsáhlém básnickém díle *Odyseia*, které on sám pokládal za svůj stěžejní literární počín. Po 2. světové válce žil ve Francii, kde napsal své romány.

Rozsáhlá básnická skladba *Odyseia* navazuje *Odyseu* Homérovu, má 33 333 veršů rozdělených do 24 zpěvů. Odyseovo hledání symbolizuje lidské pochyby a problémy současné doby. Dílo se k autorově zklamání nesetkalo s větším ohlasem, a zřejmě právě proto se Kazantzakis pokusil své myšlenky nabídnout čtenářům jinou – románovou – formou.

Kazantzakis psal i lyrickou poezii a také dramata, jejichž tematikou je většinou vnitřní boj nějaké významné osobnosti (*Kristus, Prométheus, Julián Apostata, Buddha...*)

Další významnou generací literátů (po tzv. generaci 80. let 20. století) je generace autorů, kteří vstupují do řecké literatury mezi lety 1930 a 1940, ovlivněni francouzskou avantgardou s cílem rozejít se s minulostí, nebo se od ní alespoň dostatečně odlišit. Mluvčím této generace se stal **Jorgos Theotokas** (Γιώργος Θεοτοκάς, 1905–1966), který v roce 1929 vydal soubor kritických esejů *Svobodný duch*, v němž analyzuje situaci řecké slovesné kultury, označuje ji za kritickou a navrhuje řešení. Dílo bylo později považováno za manifest generace 30. let.

Prozaickou tvorbu generace 30. let můžeme pro přehlednost zjednodušeně rozdělit do tří proudů: jednak je to tzv. **maloasijská škola**, do níž patří autoři, kteří měli osobní zkušenosti s dramatickými událostmi maloasijské katastrofy v roce 1922 a romány a povídky staly prostředkem, jak se s těmito událostmi vyrovnat. Jmenujme z nich alespoň dva, jejichž díla byly přeloženy do češtiny: **Stratis Myrivilis** (česky vyšly *Královna moře* a *Život v hrobě* a také povídka *Vasil paličák* ve výboru *Pět řeckých novel*) a **Ilias Venezis** (česky *Aiolská země*).

Druhou skupinou jsou autoři píšící především realistické romány ze současného městského prostředí. Většinou jsou spojeni s časopisem *Nea Grammata* (vycházel od r. 1935). Sem patří např. zmíněný **Jorgos Theotokas**, autor románů *Argo* či *Leonis* (do češtiny přeloženého pod názvem *Slzy dospívání*; zmíněný výbor *Pět řeckých novel* obsahuje také jeho povídku *Posedlost*), či **Angelos Terzakis**, autor románu *Fialkové město* ze soudobých Atén či historického románu *Princezna Izabo*.

Třetí skupina, tzv. **soluňská škola**, se nesnaží o přesné zachycení skutečnosti jako předchozí dvě realistické školy, autoři se obraceli k vnitřním prožitkům hrdinů, tak jak to bylo charakteristické pro evropský modernismus předchozího desetiletí. Tito autoři obvykle publikovali v časopise *Makedonikes Imeres* (od r. 1932), zmiňme alespoň dvě jména: **Nikos Gavriil Pentzikis** a **Alkiviadis Jannopulos**.

Avantgardní poezie má v Řecku především surrealistickou podobu. Surrealismus ovlivnil mnohé slavné básníky, ale pro většinu z nich byl jen jednou ze zastávek na jejich literární cestě. Hlavními reprezentativy tohoto literárního směru a autory, kteří se věnovali výhradně surrealistické tvorbě, jsou **Andreas Embirikos** (1901–1975), který si svou sbírkou *Vysoká pec* získal pověst naprostého šílence, a dosáhl tak jejího téměř okamžitého vyprodání, a **Nikos Engonopoulos** (1907–1985), jenž byl také pozoruhodným surrealistickým malířem: <http://www.engonopoulos.gr/homeEL/>

Avantgardou a surrealismem byly ovlivněny i počátky tvorby dvou básníků-nositelů Nobelovy ceny za literaturu, Jorgose Seferise a Odyssea Elytise.

Jorgos Seferis (Γιώργος Σεφέρης, 1900–1971) se s francouzskou moderní poezií seznámil na studiích práv v Paříži. V civilním životě byl úspěšným diplomatem. Nobelovu cenu za svou poezii získal v roce 1963 a zemřel v období vojenské junty v roce 1971. Jeho pohřeb se stal národní demonstrací proti režimu.

Do řecké literatury vstoupil v roce 1931 sbírkou *Strofi* (Στροφή). Stejný název nese i první báseň sbírky a znamená jednak „strofa“, jednak „obrat“, což bývá často vnímáno symbolicky jako obrat ve vývoji řecké poezie. Podobně symbolické názvy jsou pro Seferise typické. Jedna z jeho nejvýznamnějších sbírek, která zásadním způsobem ovlivnila další vývoj řecké literatury, se jmenuje *Mythistorima* (Μυθιστορήματα, doslova „román“, ale důležitější a hlavní téma sbírky napovídající jsou dvě složky kompozita, „mýtus“ a „historie“). Celé Seferisovo dílo bylo nedávno přeloženo i do češtiny (*Básně*, 2011).

Odyseas Elytis (Οδυσσεύας Ελύτης, 1911–1996) se narodil se v Iraklionu na Krétě, jeho rodina pocházela z Mytilini, z ostrova Lesbos, v Aténách nedokončil studia práva a začal se věnovat literatuře. Elytisovy rané básně byly silně inspirovány surrealismem, ale psané v dimotiki a ne tak kontroverzní jako díla Embirikose a Engonopulose. I další tvorba surrealismem ovlivněna. Mezi jeho významná díla patří

Hrdinský žalozpěv o podporučíkovi padlém v Albánii inspirovaný lidovými žalozpěvy a řecko-italskou válkou z počátku 40. let 20. století, a pak zejména trojdílná básnická skladba *Hodno jest* (*Αξιον εστι*), do které se pokusil pojmout celou Řeckou historii od antiky po současnost. Najdeme v ní vložený zlomek Sapphó (jejíž dílo Elytis i přeložil do novořečtiny), biblické ohlasy, reminiscence na byzantské hymny (Romanos Melodos), řeckou lidovou píseň i na starší novořeckou poezii (Solomos, Kalvos, Palamas). Název básně je počátkem velkopátečního ortodoxního hymnu. Báseň je rozdělena na tři části: *Genesis*, *Pašije*, *Doxastikon* (či *Gloria*, oslava vítězství a spásy). Básni se táhnou tři linie: osobní, národní a všelidská. Elytis bohatě využívá symboliky čísel. K básni existuje obsáhlý komentář (báseň má 1500 veršů, komentář 300 stran) osvětlující významy, prameny a paralely jednotlivých veršů. Nobelovu cenu získal Elytis v roce 1979, do češtiny byl přeložen výbor z jeho básní pod názvem *Bláznivý granátovník* (2003).

Levicově orientovaný básník a intelektuál Jannis Ritsos (Γιάννης Ρίτσος, 1909–1990) byl v Řecku několikrát vězněn, ale zato velmi uznáván v socialistických státech. Tehdejší socialistické Československo i navštívil, několik jeho sbírek bylo přeloženo do češtiny a slovenštiny a podílel se také na antologii české a slovenské poezie v řeckém překladu. První z jeho úspěšných děl je *Epitaf* (1936), monolog matky, které během sociálně motivovaných nepokojů zaměstnanců tabákových továren v Soluni zastřelili syna.

Těsně po válce napsal Ritsos jednu ze svých nejslavnějších básní *Řecký národ* (*Ρωμιοσύνη*), která je podobně jako *Epitaf* inspirována lidovou písní. Oslavuje boj Řeků proti dobyvatelům a okupantům. Komunističtí povstalci zde zakomponováni do lidové tradice vedle byzantských stráždů hranic „akritů“ a zbojníků, „kleftů“ z období turkocracie. Ritsos si oblíbil formu tzv. dramatických monologů, do češtiny z nich byl přeložen monolog *Sonáta měsíčního svitu*. Většina dramatických monologů sbírky *Čtvrtý rozměr* je věnována postavám z antické mytologie (*Orestes*, *Helena*).

I řecká poválečná próza a současná próza je velmi bohatá, v Řecku stále vychází mnoho původní literatury, a to i poezie. Pro náš úvod jsme tedy i v této poslední kapitole nuceni vybrat jen velmi malý vzorek. Kritériem pro výběr nebude tentokrát ani tak důležitost autora či autorky pro vývoj řecké literatury, ale přístupnost děl v českém překladu.

Jedním z nejpłodnějších i nejuznávanějších autorů druhé poloviny 20. století je **Vasilis Vasilikos** (nar. 1934). Stěžejní částí jeho díla jsou romány a povídky, ale je i autorem básní, scénářů či divadelních her. Do češtiny byl (ovšem z francouzského překladu) přeložen jeho román *Z*, vycházející ze skutečných událostí politicky motivované vraždy levicového poslance Grigorise Lambrakise. Do souboru *Pět řeckých novel* byla zahrnuta jeho povídka *Studna*, prostřední část alegorické trilogie na téma vztahu člověka k přírodě a její odplaty. Vasilikos je literárně činný i po roce 2000, např. v roce vydal román *Poste Restante: 1967–1974*, ve kterém se vrací k období vojenské diktatury v Řecku.

Dalším významným romanopiscem (a také dramatikem), s jehož díly má možnost se český čtenář seznámit prostřednictvím překladů, je nedávno zesnulý **Pavlos Matesis**. Vypravěčkou veleúspěšného románu *Psí matka* je druhořadá herečka kočovných divadel, která vzpomíná na své dětství v Aténách v době hladomoru za druhé světové války. Nedávno vyšel v češtině jeho další román *Starý dnu*.

S obdobím vojenské junty se ve svých prózách vyrovnává i novinářka **Lili Zografu**, výběr z jejíž tvorby vyšel v češtině pod názvem „*Prostitutka*“ v roce 2007. V 70. letech vstoupil do literatury také **Dimitris Nollas**, jeden z předních autorů povídek, v nichž se mimo jiné dotýká dalšího významného tématu řecké společnosti i literatury 2. poloviny 20. století, jímž je novodobá emigrace z ekonomických důvodů a život lidí v této moderní diaspoře. Výbor z jeho povídek vyšel česky nedávno pod názvem *Dávný nepřítel*.

Zvláštní svět psychicky narušeného člověka zprostředkovávají prózy **Margarity Karapanu**, v češtině vyšla kniha *Ano a Mάma*. Ona „máma“ je mimochodem jedna z nejvýznamnějších řeckých spisovatelek 2. poloviny 20. století Margarita Lyberaki, která byla podstatně méně úspěšnou matkou než literátkou. Složitý vztah k ní její dcera řeší ve velké části svých próz, jež se pohybují na hranici beletrie a psychoterapeutického textu.

Autorka pozoruhodných poeticky a filozoficky laděných románů, ale i básní či lyrických próz **Rhea Galanaki** se narodila v roce 1947 na Krétě, vystudovala historii a archeologii v Athénách a žije v Patrasu. Do češtiny byly přeloženy její rané epigramatické básně *Třebaže půvabná* (1975, česky OWP 1998) a román *Helena neboli Nikdo*, vyprávějící příběh první řecké malířky Eleni Altamurové-Bukurasové, která byla nucena sáhnout po mužském převleku, aby mohla studovat výtvarné umění na tehdejších italských školách. Jednu z jejích povídek, *Věci viditelné a neviditelné*, nalezneme společně s ukázkami z tvorby dalších 14 autorů a autorek, ve výboru *Černé olivy* (2000).

Další zdařilý výbor novořeckých povídek v českém překladu se jmenuje *Vůně slunečnice* a je věnován tvorbě žen-spisovatelek: Soti Triandafyllu, Ersi Sotiropulu, Ioanny Karystiany, Amandy Michalopulu a Zyranny Zateli.